

Raktas Romuvai

Vykintas VAITKEVIČIUS

Objektas: Romuva Nadruvoje. Tikslas: apibendrinti duomenis apie Romuvos pavadinimą, vietą, epochą ir funkcijas. Aptarti sueigų institutą Europoje ir baltų kraštuose. Pristatyti Romuvos paraleles Baltijos jūros regione. Metodai: analizės, sintezės ir istorinis lyginamasis. Išvados: 1) nepaisydami Petro iš Duisburgo ideologinės prizmės ir kompiliavimo, manome, kad pasakojimas apie Romuvą paimtas iš žodinės tradicijos; 2) visuotinių sueigų vietos Šiaurės ir Vakarų Europoje turėjo politinę, administracinę, ekonominę, religinę reikšmę, t. y. jos atliko centrų vaidmenį; 3) baltų genčių atstovai Romuvoje periodiškai rinkosi svarstyti politinių ir teisinių klausimų. Tikėtina, kad Romuva turėjo aukščiausią religinį statusą, tačiau tai iki galo dar neįrodoma; 4) Romuvos centras egzistavo XIII a. Jo įkūrimo laikas nežinomas. Yra pagrindas manyti, kad iš Nadruvos Romuva buvo perkelta į Nevėžio žemumą Lietuvoje.

Romuvos aprašymas Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ (1326) nuo seno yra mokslininkų tyrimų bei visuomenės diskusijų objektas. Sunku rasti veikalą apie senąją Prūsijos istoriją ar baltų religiją, kuriame nebūtų skirta dėmesio Romuvos šventovei Nadruvoje. Baigiantis XIX a. ši diskusija jau buvo taip įsibėgėjusi, kad asmeniškai sudomino carą Aleksandrą III.¹

Straipsniuose ir studijose dėmesys paprastai telkiamas į vieną ar kitą Romuvos temos aspektą: reali ar išgalvota šventovė, jos vieta, Krivio kompetencija ir pan. Šiame straipsnyje aptariama daugelis šių klausimų, glaustai apibendrinama tai, ką galima pasakyti apie Romuvą, jos vaidmenį, epochą. Pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje kalbama apie Romuvos paraleles Baltijos regione.

1. Įvadas

„Prūsų žemės kronika“, Petro iš Duisburgo 1326 m. parašyta Karaliaučiuje, tyrinėtojų sutartinai laikoma patikimu prūsų istorijos šaltiniu. Tai nebuvo pirmas 1231 m. į Prūsiją atsikrausčiusio Vokiečių ordino aplinkoje parašytas veikalas apie prūsus ir jų nukariavimą. Petras Dusburgietis jau rėmėsi kai kuriais, daugiausia datuotais XIII a., rašytiniais šaltiniais.² Tačiau ir juose, ir Petro Dusburgiečio „Kronikoje“ kalbant apie senuosius prūsus, jų būdą ir religiją, manoma, buvo remiamasi pasakojamąja tradicija, kuri tarp tik ką apsikrikštijusių ar nelaisvėn paimtų prūsų dar buvo gyva.³ Nežinia, ar padavimą pirmasis užrašė Petras iš Duisburgo,⁴ ar tai buvo padaryta iki tol gyvenusių kronikininkų. Tačiau XIII–XIV a. sandūroje užfiksuotas pa-

sakojimas būtų laiku pasakoja apie Romuva vadinamą vietą ir joje gyvenusį Krivį.

Pasakojimas apie Romuvą ir ten gyvenantį Krivį tyrinėtojų vertinamas skirtingai. Manoma, kad tai gali būti „Kronikos“ autoriaus išsigalvojimas, perdėtas vienos kurios šventvietės sureikšminimas ar tikrais faktais grįstas tekstas.⁵ Pastaraisiais metais kunigas Petras iš Duisburgo buvo demaskuojamas kaip ideologas, iškreipto prūsų religijos paveikslo (taigi ir Romuvos) kūrėjas.⁶ Dėl šios nuomonės polemizuojama straipsnio pabaigoje (4 sk.).

Tai, ką rašė Petras Dusburgietis, didele dalimi pakartojama Mikalojus iš Jerošino „Prūsijos žemės kronikoje“ (1335). Be žymesnių pakeitimų ar papildymų šiame šaltinyje kartojama ir žinia apie Romuvą.⁷ Visai kitas atvejis yra Simono Grunau „Prūsijos kronika“ (1529). Šiame renesanso epochos veikale Romuvos ir Krivio temai teikiama didelė svarba. Kronikoje gausu iš kitų šaltinių nežinomų duomenų ir pačių smulkesnių pasakojimų apie Romuvą detalių.⁸ Todėl Simono Grunau „Kronika“ reikalauja visapusiško nuodugnaus tyrimo, kuris šiuo tarpu vis dar yra pradinėje stadijoje.⁹ Dėl šios priežasties šiame straipsnyje remiamės tik Petru iš Duisburgo.

Dar kartą atidžiai perskaitykime rūpimą jo „Kronikos“ vietą:

„Šios klastingos tautos [prūsų – V.V.] viduryje – Nadruvoje – buvo vieta, kurią vadino Romuva, gavusi savo vardą nuo Romos. Ten gyveno žmogus, vadinamas Kriviu, kurį gerbė kaip popiežių, mat kaip jo šventenybė popiežius valdo visuotinę tikinčiųjų Bažnyčią, taip ir Krivio valiai pakluso ne tik suminėtos gentys, bet ir lietuviai bei kitos tautos, gyvenančios Livonijos žemėje. Toks didelis buvo jo autoritetas, kad ne tik jis pats, ne tik jo gentainiai, bet ir jo pasiuntinys, su jo krivūle ar koku kitu žinomu ženkle keliaudamas per šių netikėlių žemes, susilaukdavo didžios pagarbos iš kunigaikščių, kilmingųjų bei prastuomenės“ („Fuit autem in medio nacionis hujus perverse, scilicet in Nadrowia, locus quidam dictus Romow, trahens nomen suum a Roma, in quo habitabat quidam, dictus Criwe, quem colebant pro papa, quia sicut dominus papa regit universalem ecclesiam fidelium, ita ad istius nutum seu mandatum non solum gentes predictae, sed et Lethowini et alie naciones Lyvonie terre regebantur. Tante fuit autoritatis, quod non solum ipse vel aliquis de sanguine suo, verum etiam nuncius cum baculo suo vel alio signo noto transiens terminos infidelium predictorum a regibus et nobilibus, et communi populo in magna reverentia haberetur“, III c.5).¹⁰

Kitoje to paties skyriaus vietoje sakoma:

„Dėl mirusiųjų nutikdavo tokių velniškų patyčių, kad štai, mirusiojo tėvams nuėjus pas minėtąjį popiežių – Krivį – ir paklausus, ar tokią bei tokią dieną bei tokią ir tokią naktį jis nematęs ko einant į jų namus, tas nedvejodamas pasakydavo, kokie buvę mirusiojo drabužiai, ginklai, žirgai bei šeimyna <...>. Po pergalės jie aukoja savo dievams padėkos auką iš viso grobio, pergalingoje kovoje laimėto, trečdalį atiduodami mūsų jau minėtam Kriviui, kuris tą dalį sudegina <...>” („Circa istos mortuos talis fuit illusio dyaboli, quod cum parentes defuncti ad dictum Criwe papam venirent, querentes, utrum tali die vel nocte vidisset aliquem domum suam transire, ille Criwe et dispositionem mortui in vestibus, armis, equis et familia sine hesitacione aliqua ostendebat <...>. Post victoriam diis suis vicitimam offerunt, et omnium eorum, que racione victorie consequuti sunt, terciam partem dicto Criwe presentarunt, qui combussit talia”, III c.5).¹¹

Tyrinėtojai šį pasakojimą supranta ir aiškina skirtingai. Vienokias jų išvadas suponuoja paprastas, pažodinis šio teksto skaitymas, kitokias – kritiškas ar racionalus. Laikant, kad Petras iš Duisburgo užrašė tik padavimų bruožų¹² turintį žodinį pasakojimą, istorijos faktams būtino tikslumo iš jo reikalauti negalima. Svarbu tai, kad: 1) Romuva lokalizuojama žemių viduryje, Nadruvoje; 2) ne vien Romuvos pavadinimas priminė Romą, bet ir jos reikšmė – ten gyvenantis Krivis buvo gerbiamas taip pat aukštai kaip popiežius; 3) Krivio valiai pakluso prūsų, lietuvių ir kitos „Livonijos žemės” tautos; jo ženklas – „keliaujanti” lazda; 4) Krivis pasižymėjo nepaprastu žinojimu; jam tekdavo ir trečdalis karo grobio, kurį jis paaukodavo sudegindamas.

1. 1. Romuvos pavadinimas

Jis kildinamas iš pr. **rāmā* „ramuma”, **rāman* „ramus”, lie. *rómus* ar *romùs*, *romà*, *rom-ėti* „ramus”, „ramybė”, „rimti” ir pan.¹³ K. Būgos nuomone (1922), patys prūsai šį pavadinimą tarė **Rōmavō*,¹⁴ V. Mažiulio (1997), – **Rāmāvā* „ta (vieta), kuriai būdingas ramumas, romumas”.¹⁵ Tos pačios šaknies vietovardžių, vandenvardžių žinoma ir daugiau (pavyzdžiui, prūsų gyvenamosios vietos *Romicke* (1263), *Romaynis* (1333); Prūsijos upeliai *Ramm*, *Ramgesalus*).¹⁶

Toliau straipsnyje atskleidžiamos sąsajos tarp prūsų Romuvos (*Romow*) ir analogiško centro Romoje (*Rumum*, *Ruma*) Gotlando saloje (sk. 3.1) kelia klausimą apie baltų *ram-*, *rom-* (>*ramus*, *romus*) ryšį su germanų *rum* „atvira vieta; laukas” (>*Raum* ir kt.). Išsakyta nuomonių, kad jo nėra.¹⁷ Tačiau tam tikru metu Gotlande *Rumum* buvo ištariama kaip *rāmme* [ro: m].¹⁸ Nežinome, ar dėsninga, bet prūsų vietovardžių su *rom-* formos XIV a. rašytiniuose šaltiniuose pirmiausia taip pat fiksuojamos kaip *rum-*, pavyzdžiui: *Rummove* (= *Romaynis*, *Romehnen*, kaimas Semboje),¹⁹ *Rumian* (= *Roman*, ežeras prie Gilijos),²⁰ *Rumyte* (= *Romitten*, upė Nadruvoje).²¹ Semantiškai prūsų Romuvos ir gotlandiečių Romos pavadinimai gali būti susiję.²²

1. 2. Romuvos lokalizacija

Dėl jos yra daug įvairių nuomonių. Vienos remiasi bendrais ir plačiau neišdėstytais samprotavimais, kitos apeliuoja į šaknį *ram-*, *rom-* turinčius vietų vardus, išskirtinius archeologijos paminklus ar žymesnes šventvietes. Romuvos ieškota skirtinguose Rytų Prūsijos kraštuose (1 pav.):

1) Varmijoje, Heiligenbeile (rus. Mamonovo) prie Aistmarių. Su Romuva siejamas už kelių kilometrų į rytus nuo jos esantis milžiniškas baltų kraštams *Grünwalde* (rus. Lipovka) piliakalnis su 182x205 m dydžio (beveik 4 ha!) aikšte, kurioje 0,4 m storio kultūrinis sluoksnius, iš aukštumos pusės aikštelė apsaugota 6,5 m aukščio pylimu.²³ Kažkur Heiligenbeilio apylinkėse minimas palivarkas *Rejoten*, *Romansgut* vietovė.²⁴

2) Notangoje, Romyčių apylinkėse (vok. Romitten, rus. Slavianovka). Šventovės vieta buvo laikoma toliau esantys Patoliai (vok. Patollen, Gr. Waldeck, rus. Osokino), kur Ordinas įkūrė šv. Trejybės vienuolyną. K. Henenbergerio Prūsijos žemėlapyje (1576) Romovė čia ir pažymėta.²⁵

3) Bartoje, Romsdorfo apylinkėse (lenk. Romankowo). Kažkur čia dar buvo ir *Rykgarben* vadinta vieta. Šių vietovardžių pora atkreipė K. Henenbergerio dėmesį.²⁶ Šiose apylinkėse būta ir šventu laikyto miško.²⁷

4) Semboje, Romainio (vok. Romehnen) apylinkėse. Kaimą laukuose ir čia buvusią šventą prūsų vietovę (mišką, lauką su „deginimo vieta”) mini keletas XIV a. šaltinių.²⁸ J. Foigtas laikėsi nuomonės, kad tai ir buvo Petro Dusburgiečio aprašyta Romuva.²⁹ Tiesa, jį dar XIX a. kritikavo M. Tiopenas.³⁰

Žinoma, tai ne vienintelės vietos, kur užfiksuota vietovardžių su šaknimi *ram-* ar *rom-*. Ne visoms joms tyrinėtojai skyrė dėmesio. Dar keletas tokių vietų yra Karaliaučiaus (Kaliningrado) srities teritorijoje, taip pat Šiaurės vakarų Lenkijoje.³¹

Nadruvoje, kurią nurodo pats Petras Dusburgietis, yra trys vietovardžių su *ram-*, *rom-* rajonai: Romintos girios, Stalupėnų apylinkėse, tarp Įsručio ir Vėluvos (2 pav.).

Romintos girioje išteka to paties pavadinimo upė (Pisos kairysis intakas; *Rumyte* – XIV a. pab., *Romitten* – 1584 m., *Rominte* – 1735 m.).³² Girios šiauriniame pakraštyje teka Šventiškė (Pisos kairysis intakas), būta Šventiškių kaimo, ten pat minimas piliakalnis.³³

Į šiaurės vakarus nuo Stalupėnų yra Katniavos (vok. Katzenau, rus. Zavety) piliakalnis, M. Pretorijaus duomenimis, XVII a. antrojoje pusėje aplinkinių gyventojų laikytas šventu.³⁴ Ten pat teka Ramonės (*Romone*) upelis, būta Romanupių ir Šventakiemio kaimų.³⁵

Anot V. Frideriko,³⁶ nėra kitos taip gerai gamtos, o silpnose vietose žmonių apsaugotos Nadruvos vietos, kaip į vakarus nuo Įsručio esantis Auksinės (Priegliaus kairysis intakas) ir Ditavos (Auksinės dešinysis intakas) upių rajonas. Aptikęs čia vienintelę Nadruvoje vietovardžių su *rom-* ir *kriv-* porą (*Romanuppen*, *Kreywutschen*), jis spėjo

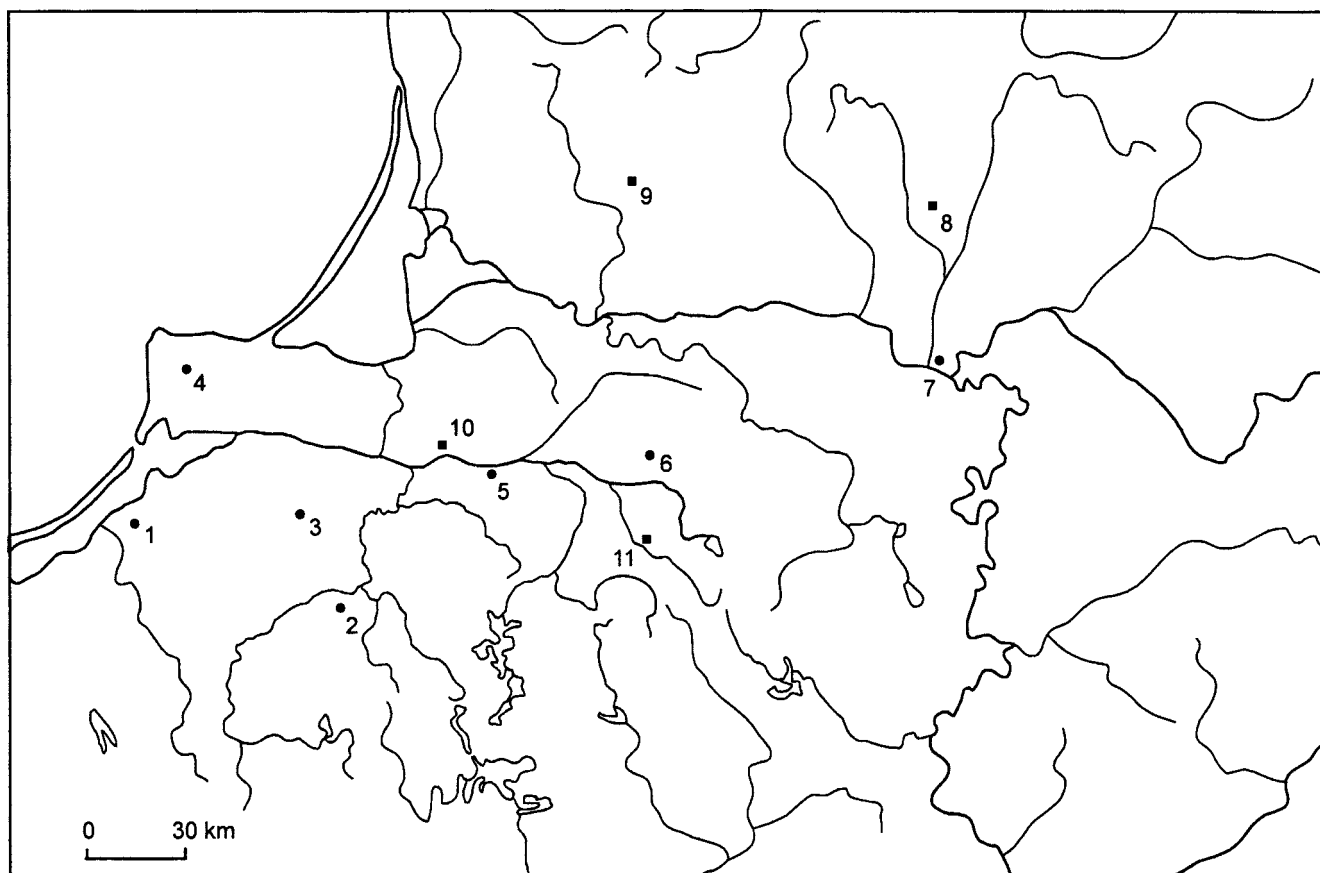
šiose apylinkėse buvus ir Romuvą. Kitas Ramonupių pavadinimas yra Lenkininkai (*Lenkeningken*).³⁷ Ramonupiai XVIII a. pabaigoje priklausė Gvildžiui,³⁸ jų pavadinimas įvairuoja kaip Romovupiai (*Romowupp*).³⁹ Kuris iš upelių buvo taip vadinamas, nėra aišku, nors, 1888–1894 m. duomenimis, šiuo pavadinimu dar buvo vadinama ir gyvenvietė, ir upė.⁴⁰ Prie Ditavos upės esančių Kreivučių (*Kreywutschen*, 1785; *Kreywuczei*, XIX a. pab.; rus. Boro-voje) pavadinimas taip pat įvairuoja kaip Krivučiai (*Kriwuczei*).⁴¹

Šioje vietoje dėmesį taip pat patraukia toliau į šiaurės vakarus, dešiniajame Priegliaus krante, Kauklaukių kaimynystėje (*Kaukelawke*, 1394; < pr. *cawx* ar lie. *kaukas*) buvęs Romavos kaimas (!) (*Romaw*, 1394; *Ramten*, 1780; vok. Romau, rus. Rovnoje).⁴² Į pietvakarius nuo Romanupių, Bundžios (Aukšinės kairysis intakas) aukštupyje dar yra Romelio (*Romehlis*) upelis,⁴³ kurio deminutyvinis pavadinimas sietinas su dabar nežinoma vieta **Roma* ar **Romė*.

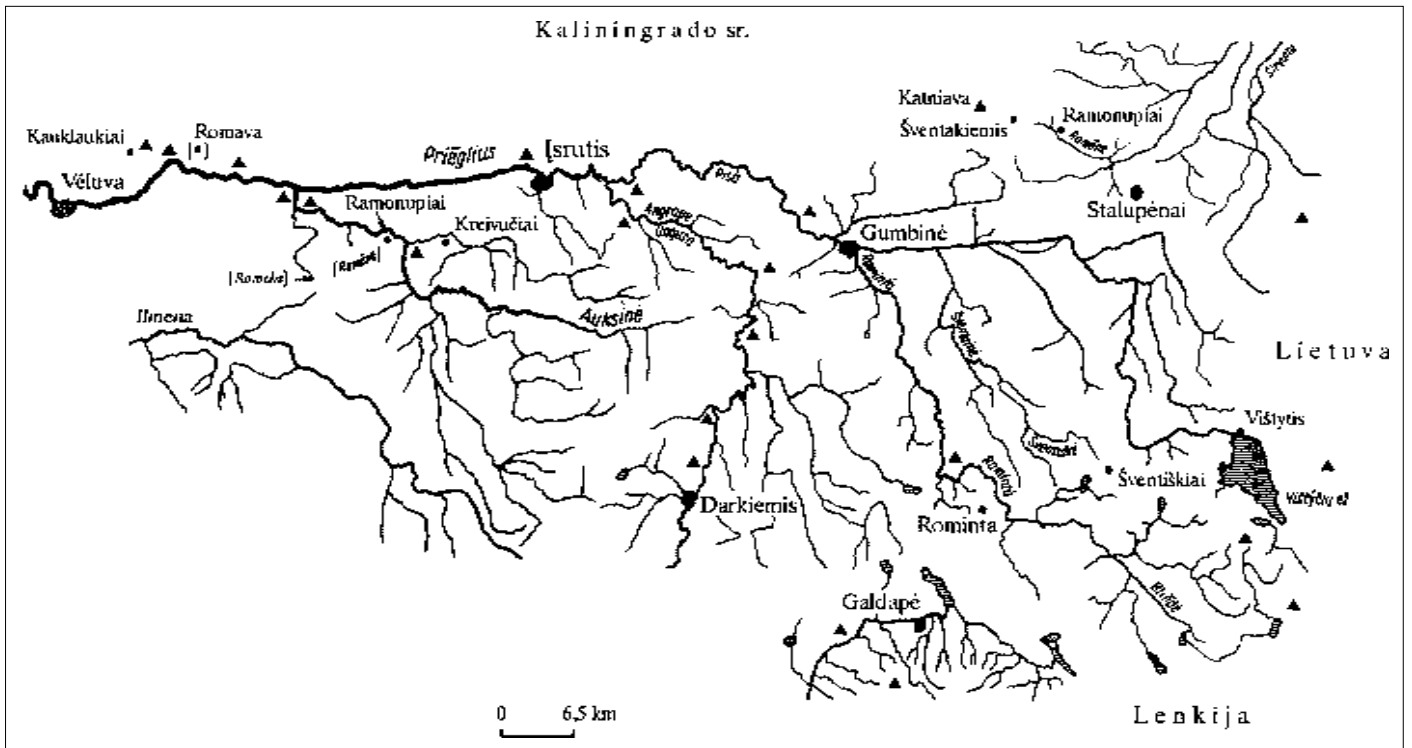
Pastaruoju metu Lietuvoje įsivyravo nuomonė, kad Romuvą reikia lokalizuoti prie Aukšinės upės, Įsručio apylinkėse. Šį rajoną galima apibūdinti kaip labai miškingą (tą byloja ir seniausias žinomas 1576 m. žemėlapis),⁴⁴ bet

esantį arti Priegliaus ir kartu svarbaus sausumos kelio iš Karaliaučiaus į Įsrutį (iš čia ir į: Tilžę, Gumbinę, Darkiemį ir Galdapę).⁴⁵ Keliu Įsrutis – Merkinė XIV a. antrojoje pusėje tikrai naudojosi ir tarpusavyje kariaujantys Ordinas ir Lietuva.⁴⁶ R. Batūra atskirai atkreipė dėmesį į XVI a. padavimus, jog Aukšinės upės pakrantė netoli Narkyčių kadaise buvusi vaidilos globoje.⁴⁷ Prie Aukšinės ir Ditavos upių santakos yra Aukskalių, Aukšine žemyn – Narkyčių piliakalniai.⁴⁸ Abu jie būdingi kovų su kryžiuočiais laikotarpiui. Fortifikacija ir įtvirtinimais apsaugotos teritorijos dydžiu išsiskiria į pietus nuo Narkyčių, prie Aukšinės esantis didžiausias Rytprūsioose (ir jeigu išmatuota teisingai – visame Pabaltijyje) *Schlossberg* piliakalnis. Jo 250x350 m dydžio (beveik 9 ha) aikštelę nuo laukų pusės saugo du 5 ir 12 m aukščio pylimai, už kurių dar yra ir gynybinis 2 m gylio griovys.⁴⁹ Galbūt tai tas pats Manto kalnas (*Mangarben*, 1469).⁵⁰

Romuvos lokalizacija Nadruvoje iš pirmo žvilgsnio netikėta. Prūsų genčių gyvenimas ilgus amžius intensyviai vyrė Baltijos jūros ir Aistmarių pakrantėse.⁵¹ Nadruva, kaip rodo dabartinis šios teritorijos pažinimo lygis, buvo retai gyvenama. Faktiškai tik piliakalniai su papėdžių gyvenvie-

1. Vietos, kur lokalizuojama Romuva (●): 1. Šventapilė (vok. Heiligenbeil, rus. Mamonovo); 2. Rohmsdorf (lenk. Romankowo); 3. Romyčiai – Patoliai (vok. Romitten – Gr. Waldeck, rus. Slavianovka – Osokino); 4. Romainis (vok. Romehnen); 5. Ramonupiai (vok. Romanuppen, rus. Savino); 6. Ramonupiai (vok. Romanuppen); 7. Romainiai. Kai kurios kitos gyvenamosios vietos, vadinamos su *Ram-*, *Rom-* (■): 8. Ramėnai; 9. Romės Laukas; 10. Romava (vok. Romau, rus. Rovnoje); 11. Rominta (vok. Rominten, rus. Krasnolesje) (pagal autorių).

2. Romuvos paieškos vietos Nadruvoje: a) Ramonupiai Priegliaus ir Auksinės santakos rajone; b) Ramonupiai Stalupėnų apyl.; c) Rominta (pagal autorių). Kovų su kryžiuočiais laikotarpiui būdingi piliakalniai pagal: Mapa grodzisk w Polsce (1964), G. Zabiela (1995), V. Kulakovą ir V. Simėną (1999). Upių tinklas – pagal V. Pėteraitį (1992).

tėmis, nusidriekę palei Prieglių, Auksinę ir Angraņė, byloja apie nadruvius I tūkst. pabaigoje – II tūkst. pradžioje. Kalbiniai ir istoriniai duomenys liudija glaudžius arba tiesioginius Nadruvos ryšius su Lietuva.

Ryškus Nadruvos (kaip, beje, ir Skalvos) kalbos šaltinių lietuviškumas seniai diskutuojamas. Kalbos požūriū šie kraštai, galimas dalykas, dar prieš karą su kryžiuočiais ir vėliau vykusią lietuvių kolonizaciją, buvo artimesni Lietuvai negu likusiam prūsų masyvui.⁵² XIII a. 5 dešimtmetį Mindaugas jau turėjo suzerenines teises į Nadruvą, taip pat į Skalvą, Sūduvos dalį. Galbūt tai buvo besiformuojančio išorinio Lietuvos valstybingumo vasaliteto išraiška?⁵³ 1253 ir 1257 m., minėtas žemes užrašydamas Livonijos ordinui, Mindaugas jas vadina su Lietuvos karalyste susijusiomis žemėmis (*terras adiacentes*).⁵⁴ Galimas dalykas, kad Petras Dusburgietis dar 1274 m. Nadruvos žemėje randa Lietuvos valsčių (*territorium Lethowi*).⁵⁵

Nadruva nesiderėjo dėl pasidavimo sąlygų ir buvo nukariauta 1274–1277 m.⁵⁶

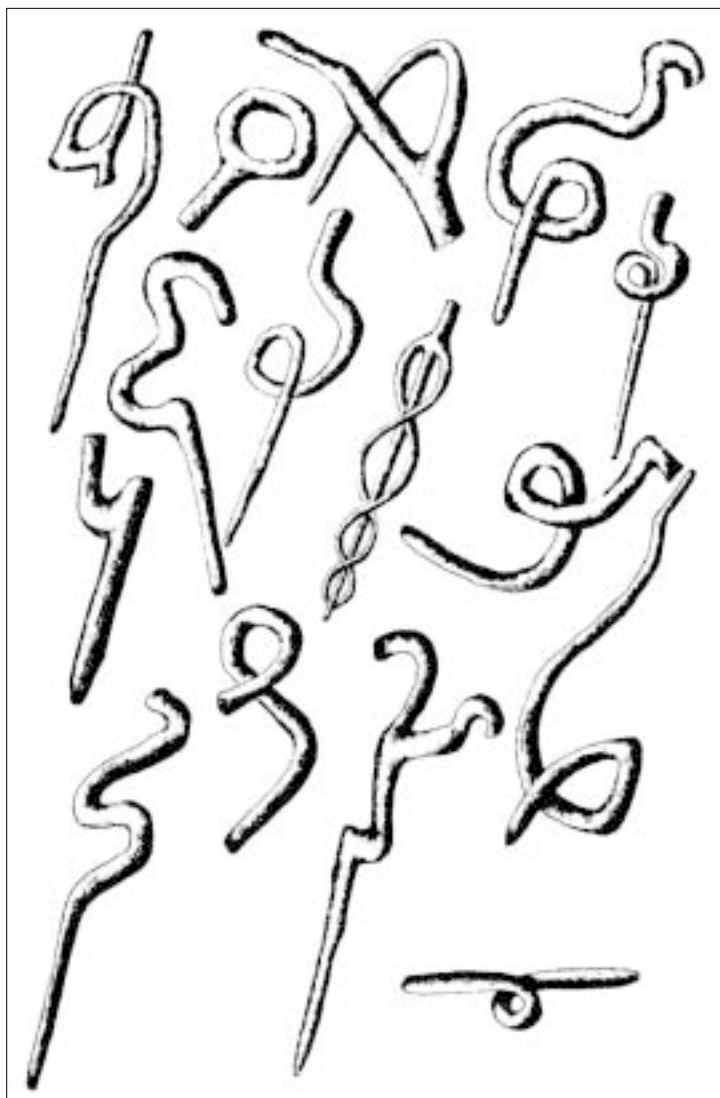
1. 3. Romuvos epocha

Istoriografijoje apie tai kalbama, tačiau nurodomos datos ir laikotarpiai, su nedidelėmis išimtimis, mažai kuo grindžiami. Skirtingas traktuotes iš dalies leido derinti nuomonė, jog, sunaikinus Romuvą vienoje vietoje, ji buvo perkeliama į kitą (į tai orientavo ir plačiai paplitę vietovardžiai su *ram-*, *rom-*). Apie tai kalbama jau M. Strijkovskio „Kro-

nikoje” (1582).⁵⁷ Šias mintis apibendrinus išeitų, kad VI a. pradžioje legendinių Videvučio ir Prutenio įkurta ir įtvirtinta Varmijoje, prie Heiligenbeilo,⁵⁸ šioji Romuva apie 1110 m. buvo sunaikinta Boleslovo III.⁵⁹ Tuomet ji perkelta į Sembą, iš ten į Nadruvą, pagaliau – į Lietuvos teritoriją, Nevėžio žemupį.⁶⁰ Tačiau ir iš čia, sugriauta apie 1294 m.,⁶¹ Romuva dar kelis kartus kėlėsi kitur, kol 1413 m., pradėdant Žemaitijos krikštą esą buvus išgriauta prie Dubyos.⁶² Tiesa, historiografijoje išsiskiria J. Foigto nuomonė, kad skirtingose vietose „atrandamas” Romuvos reikėtų vertinti kaip savarankiškas tų kraštų šventoves, jų tinklą.⁶³

V. Friderikas (1876) ir V. Mannhardtas (1936) bene pirmieji plačiau aptarė laikotarpį, kuriuo galėjo veikti Romuva. Pagrįstai atkreiptas dėmesys į 1255 m. bendrus nadruvių, skalvių ir sūduvių karinius veiksmus prieš Sembą užkariavusius kryžiuočius, po to vykusią Vėluvos pilies statybą prie Priegliaus⁶⁴ – tai galīs būti įrodymas, kad religinis centras Nadruvoje dar veikė ir buvo dedamos pastangos apsaugoti jo prieigas.⁶⁵

V. Mannhardtas baltų genčių vienijimosi laikotarpiu laiko apie 1260 m.; Romuvą lokalizuojant „prūsų žemių viduryje” į 1260–1274 m. laikotarpį, anot šio autoriaus, ir reikėtų orientuotis – tuomet politinės geografijos prasme Nadruva iš periferijos jau buvo virtusi viduriu. Be to, tęsia V. Mannhardtas, Petro Dusburgiečio „Kronikoje” minima karalių (*reges*) rodoma pagarba Kriviui reikštų, kad tuo metu žemėse į rytus nuo Nadruvos būta Lietuvos valstybės

3. *Krivės, krivulės* iš Prūsijos ir Lietuvos pagal J. Baldauską (1935).

(kitose vietose šio termino kronikininkas nenaudoja, tik vieną kartą mini žemaičių *regulos*).⁶⁶

Vėliau istorikai Romuvos problematikos plačiau neanalizavo, tačiau sutarė, kad Nadruvoje XIII a. veikė tarpgentinis baltų religinis centras, kuris, iškilus kryžiuočių grėsmei, matyt, ir buvo perkeltas į Lietuvą, Romainius prie Kauno.⁶⁷

1. 4. Romuvos funkcijos ir statusas

Romuvos palyginimas su Popiežiaus imperijos sostine Roma (žinoma, jis priklauso jau pačio Petro Dusburgiečio plunksnai), visų pirma implikuoja apibendrintą Romuvos kaip centrinės baltų šventovės paveikslą. Detalėmis jį papildė tolesnis pasakojimas: Romuvoje taip pat buvo buriama ar pranašaujama; kūrenama šventoji ugnis, kurioje aukota dievams skirta karo grobio dalis.⁶⁸ Šie bruožai būdingi įvairių religinių bei socialinių rangų baltų šventvietėms.

Kas kita išryškėja kalbant apie antrąją Romuvos funkciją – sueigų vietą. Tai rodo Romuvoje gyvenusio asmens, Petro Dusburgiečio lyginamo su Romos popiežiumi, vardas

Krivis (*Criwe*) ir jo pasiuntiniai, keliaujantys su lazda-krivule (*baculo*).⁶⁹ Aukščiausią Romuvos kaip sueigų vietos statusą byloja visuose aplinkiniuose kraštuose jo asmeniui, valiai ir ženklui-lazdai rodoma visuotinė (kunigaikščių, kilmingųjų ir prastuomenės) pagarba.

Romuvos religinei raiškai jau skirta pakankamai daug tyrinėtojų dėmesio.⁷⁰ Be to, aukščiau paminėti šventovės bruožai nėra išskirtinai baltiški,⁷¹ taip pat savaime nerodo ypatingo Romuvos statuso. Analizuojant Petro Dusburgiečio pasakojimą aiškėja, kad aukščiausią Romuvos statusą visų pirma reiškia antroji jos funkcija – visuotinės sueigos ir Romuvoje reziduojantis jų organizatorius Krivis.

2. Sueigos

Krivis, -ė (pr. **krivīs*, **krivē* < balt.-sl. **kri-/*krei-* „sukti(s)“, **kreivas* „susuktas, kreivas“),⁷² be abejonės, nusipelnė atskiro dėmesio. Tai, kad tas pats žodis⁷³ reiškia ir institucinį asmenį, ir jo atributą-lazdą, ir naudojantis ta lazda sušauktą sueigą,⁷⁴ ir net ėjimą pas lazdos turėtoją (*kriwulaut*),⁷⁵ gali būti, yra „tobulas degraduotų ir sinkretizuotų religinių formų pavyzdys“.⁷⁶

Tarp lie. *krivē*, pr. **krivē* „ta, kuri susisukusi; kreiva“ ir to paties pavadinimo sueigos taip pat egzistuoja semantinis ryšys: susisukusiomis šaknimis ar į viršų išlenktu lankeliu, lazda-krivė, siunčiama per žmones, yra šaukimas jiems patiems rinktis į ratą.⁷⁷ Atrodo, baltų lazda-krivė yra Europoje gerai paliudytos tradicijos siunčiant lazdą per žmones kviešti susirinkimus atmaina. Nes, palyginimui, senųjų skandinavų kraštams būdingesnė arba tiesi su įrėžtais ženklais (tam tikrais atvejais – ir strėlė), arba kuokos formos lazda.⁷⁸ Senoviniai šių lazdų pavadinimai, pavyzdžiui, s. skand. *klubba*, *kolfr*, vok. *Keule* bei kiti, atskleidžia kitokią lazdos ir sueigos tarpusavyo ryšio semantinį aspektą: storu galu į viršų siunčiama per žmones lazda yra šaukimas jiems susitelkti į viena, lietuviškai sakytume „į kumštį“.⁷⁹

Tiesa, *krivė* nėra vienintelis paliudytas baltiškas sueigų pavadinimas. Prūsų Pamedės žemėje sueiga buvo vadinama pr. **vaitjan* (**vaitjā*) „pasikalbėjimas; pasitarimas; sueiga“ (<**waitiāt* „kalbėti“).⁸⁰

Krivių ir vaičių tarpusavyo santykiui nustatyti šiuo tarpu trūksta duomenų. Galbūt vaičiai būdingi tik Pamedei,⁸¹ kur jie sprendė svarbiausius visuomeninius klausimus. Tarus, kad *krivės* ir vaičiai yra chronologiškai tapatūs ir lygintini tarpusavyje, galbūt manytina, kad tai buvo funkcijų skirtumas? Kita vertus, *krives* (*krivules*), priešingai negu *vaičius*, prastai liudija Prūsijos šaltiniai. Tarus, kad *krivės* (*krivulės*) gali būti būdingesnės žemaičiams ar lietuviams, deja, vėl susiduriame su sunkumais – XVI–XVIII a. šaltiniuose šia prasme figūruoja *kuopa*, „kaimo žmonių sueiga, susirinkimas“.⁸²

Sugrįždami prie Romuvos bei Krivio (kuris mus visas baltų sueigas šį kartą apioriškai ir verčia vadinti *krivėmis*), galime teigti, kad patvirtinti sueigas Romuvoje nėra labai sunku, nes: 1) prūsų visuomeniniai santykiai buvo palanki terpė

joms funkcionuoti; 2) sueigos – plačiai žinoma institucija antikos laikų Graikijoje, Romoje ir tarp barbarų, vėlesniais laikais Europoje; 3) rašytiniai šaltiniai liudija įvairias baltų sueigas; 4) sueigų–krivių tradicija Prūsijoje, Lenkijoje, Lietuvoje įvairiomis formomis gyvavo iki XIX–XX a.

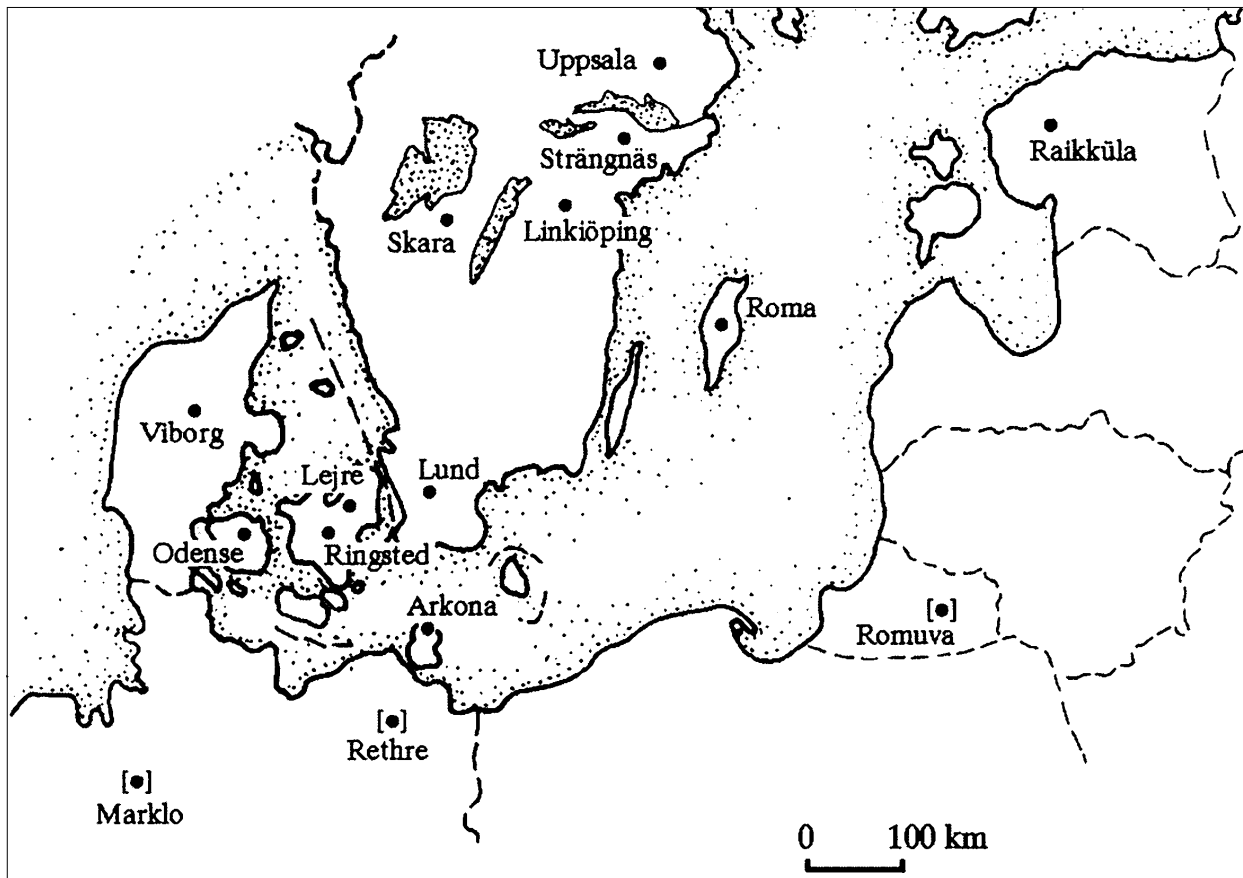
2. 1. Prūsų visuomenės bruožai

XIII a. pirmojoje pusėje Ordinas Prūsijoje rado platų laisvųjų žmonių sluoksnį apačioje ir tik negausų aristokratijos sluoksnį viršuje.⁸³ R. Venskus šį laikotarpį laiko tarytum perinamuoju, kitokių visuomenės santykių klostymosi metu. Dėl Vulfstano (IX a. pabaiga) minimų pilyse gyvenančių karalių (*cuning*) atsiradimo senosios teritorinės bendruomenės buvo tarytum „skylėtos“, o tų karalių tarpusavio karai jas dar labiau silpnino. Nedidelių separatinių teritorijų aplink pilis (vėlesni šaltiniai jas leidžia vadinti *moter*) egzistavimas organizuotai gynybai trukdė, o diduomenės tarpusavio konsolidacija faktiškai nebuvo prasidėjusi.⁸⁴

Dar Adomas Brėmenietis (ca. 1075) rašė, kad prūsai nenorį tarp savęs pakęsti jokio valdovo (*dominus*) (IV c.18).⁸⁵ Išties jų politinė santvarka turėjo demokratinės respublikos formų. Aukščiausia teritorinės bendruomenės institucija buvo sueiga, kurioje svarstyti karo ir taikos, santykių su kaimynais, pilių statymo ir visi kiti svarbūs klausimai.⁸⁶ Ta pati sueiga, kilus reikalui, rinko karo vadus (šį pasitikėjimą jie kas-

kart turėjo pateisinti, patys vadovaudami karo veiksmams)⁸⁷ ir tam tikrų ritualų vadovus. Chrestomatiniu pavyzdžiu laikomi 1260 m. įvykę prūsų sukilimo vadų rinkimai.⁸⁸ Mažiau žinomas K. Henenbergerio pasakojimas (1584), kad šeši Pabėčių parapijos kaimai (praeityje veikiausiai priklausę vienam *moter*) 1531 m. susirinko ir iš savo tarpo išsirinko vaidilutį (*Weydelotten*), kuris dievams paaukojo kiaulę žvejybos sėkmei užtikrinti.⁸⁹

Tokia prūsų situacija II tūkst. pradžioje⁹⁰ buvo kiek netikėta žvelgiant iš pietų (Lenkijos karalystės), tačiau ne iš šiaurės (kaimyninių baltų genčių). Atrodo, panaši tuo metu buvo kuršių padėtis,⁹¹ ir ypač – XIII–XV a. pradžios šaltinių paliudyta politinė žemaičių santvarka. Dar 1413 m. bajorai iš Kaltinėnų, Karšuvos, Kražių, Viduklės, Ariogalos ir Raseinių imperatoriaus atstovui B. Makrai tvirtino, kad per šimtą metų „Žemaičių žemėje nebuvo jokio valdovo ir viešpaties, bet buvo viena bendruomenė, gyvenanti pagal tam tikrus įstatymus, valdyseną ir tautų teisę“ („In terra Samaytarum non fuit aliquis princeps et dominus terre, sed erat una comunitas sub certis legibus, gubernacionibus et iure genium vivens“).⁹² Tarp Žemaitijos gyventojų dominavo laisvi valstiečiai, gyvenantys lauko tipo gyvenvietėse. Čia faktiškai nebuvo centrinės valdžios. Bėlieka spėlioti, kaip buvo užtikrinamas ryšys tarp atskirų Žemaitijos dalių, koordinuojami karo su Ordinu veiksmai.⁹³

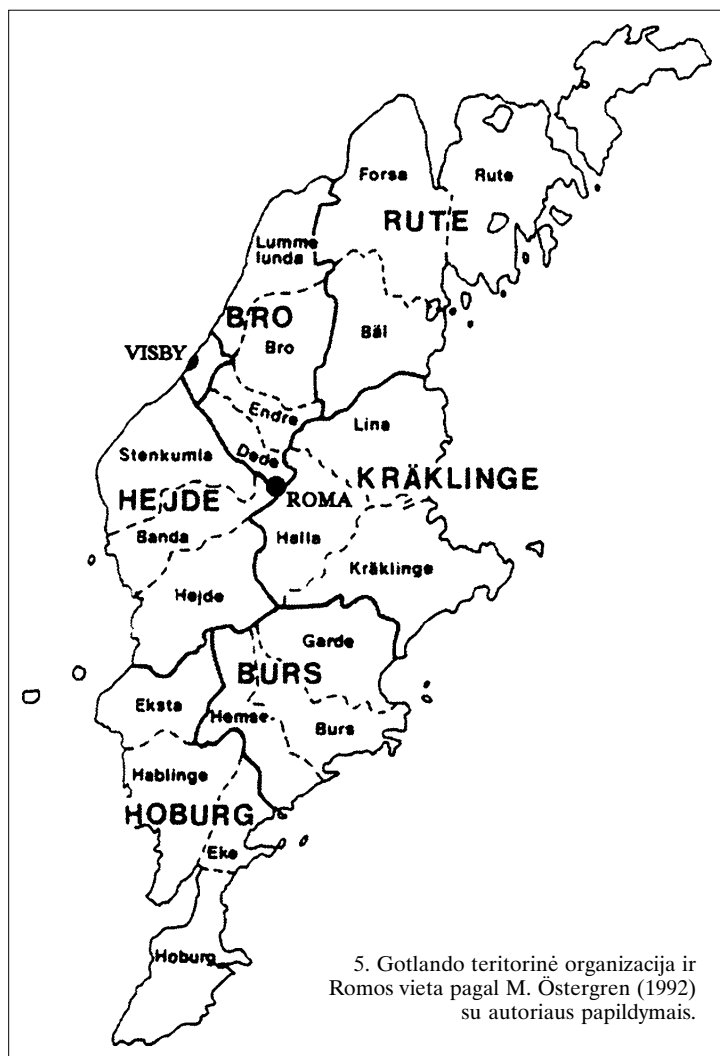

4. Straipsnyje minimos Baltijos jūros regiono vietovės (pagal autorių).

2. 2. Sueigos indoeuropiečių kraštuose

Gentiniu ir klasikinių valstybių laikotarpiu sueigų institucija buvo taip paplitusi, kad būtų net įdomu nustatyti, kur ir dėl kokių priežasčių ji nebuvo pažįstama. Kalbant apie sueigų likimą visuotinai pastebima bendra tendencija: vystantis feodaliniams santykiams ir stiprėjant centrinei valdžiai sueigų reikšmė mažėja, nedidelių kilmingųjų tarybų – didėja. Sueigose nekilmingiesiems įvedamas atstovavimo principas. Iš tradicijos sueigos kurį laiką dar turėjo nedidelės reikšmės (paprastai pritarė vadų siūlomiems sprendimams), kol galiausiai neteko ir jos.⁹⁴

Sueigų ryšys su ikirikščioniškąja religija yra nepaprastai glaudus. Jį atspindi dažnai su kulto centrais sutampančios sueigų vietos, duomenys apie jų metu rengiamas apeigas ir susirinkimams vadovaujančius, religinius įgaliojimus turinčius asmenis. Be to, sueigų dalyvius lydi tvirtas įsitikinimas, kad jas globoja dievai, ši institucija esanti mitinės pasaulio sąrangos dalis.⁹⁵ Visa susirinkimų eiga buvo nepaprastai ritualizuota, neretai sprendimai priimami tiesiog metant burtus ir pan.⁹⁶

5. Gotlando teritorinė organizacija ir Romos vieta pagal M. Östergren (1992) su autoriaus papildymais.

Anot Tacito (98 m.), germanai į sueigas rinkdavęsi jau no arba pilno mėnulio dienomis (c. 11),⁹⁷ tačiau tik šviesiu paros metu (plg. *die Tagung < der Tag* „diena“). Apskritai sueigų periodiškumas priklausė nuo jų dalyvių skaičiaus ir reikšmės: mažesnės sueigos vyksta dažniau. Didžiosios – vieną arba kelis kartus per metus, arba netgi kartą per keletus metų.⁹⁸

Daug detalių apie senųjų skandinavų sueigas pateikia X–XII a. šaltiniai iš Islandijos. Baigiantis IX a. išsviaiai iš Norvegijos ten tiksliai perkėlė jų gimtinėje buvusią sueigų tvarką. Sueigos turėjo organizatorius ir vadovus godus (*goði*, *goðar*). Jose turėjo teisę dalyvauti visi laisvi vyrai. Godai galėjo reikalauti, kad į visuotinę sueigą (*Alþing*) su jais vyktų kas devintas ūkininkas, o namuose liekantieji mokėjo jiems mokestį, iš kurio godas padengdavo į sueigą kartu su juo vykstančių žmonių išlaidas. Ši, kaip ir kitos sueigos, turėjo nuolatinę vietą puikia akustika pasižyminčiame neveikiančių ugnikalnių rajone, savotiškame tarpeklyje. Sueiga prasidėdavo devintos vasaros savaitės ketvirtadienį (tarp birželio 18 ir 24 d.) ir trukdavo dvi savaites. Be ten rengtų apeigų (sagos mini aukojimą, bendrą arklienos valgymą),⁹⁹ ši sueiga buvo skirta galiojantiems įstatymams perskaityti (iki XII a. nė vienas iš jų dar nebuvo užrašytas!) bei naujiems priimti. Šias pareigas pradžioje atliko 36 visos salos godai, sėdintys ant pakyls kvadratu arba ratu, viduryje. Likusieji paprasta balsų dauguma pritarėdavo arba atmesdavo sprendimus. Apskritai visuotinę sueigą galima apibūdinti kaip „multifunkcinę“ instituciją, kaip teisinę politinę, religinę kultinę, ekonominę (jos metu buvo ir prekiaujama) bei socialinę kultūrinę.¹⁰⁰ Po visuotinės sueigos, paprastai liepos mėnesį, buvo rengiamos lokalinės vienos dviejų dienų sueigos *leið*. Jų metu visi visuotinėje sueigoje nedalyvavę buvo informuojami apie ten priimtus įstatymus ir svarstyti klausimus. Svarbiausios kraštų vidaus gyvenimui buvo kasmet pavasarį šaukiamos lokalinės sueigos nagrinėti įvairius ekonominius ir kitus klausimus. Jos prasidėdavo gegužės 7 – 27 dienomis, trukdavo apie savaitę.¹⁰¹

Įdomi sueigų vadovų *goði* institucija. Pavadinimas susijęs su s. skand. *gub* : *gob* „Dievas“ (plg. go. *gudja* „Priester“), žinomas ir kituose Skandinavijos kraštuose.¹⁰² Šios pareigos buvo paveldimos, taip pat galėjo būti perduodamos, dovanojamos, pasidalijamos su kitu asmeniu. Godas atstovaudavo jį pasirinkusiems žmonėms (*þingmenn*; paprastai maždaug šimtui kiemų), kurie jį galėjo pakeisti ir kitu. Nors *goðorð* laikomos tik pareigomis (ir jos vėliau buvo išskirtos, apmokestinant dešimtinę), godus išlaikė jo žmonės, mokėdami į dešimtinę panašius mokesčius. Be to, viso išlaikymo godas sulaukdavo keliaudamas per savo žmones, neretai net su gausia palyda. Tad prieš netenkant nepriklausomybės 1264 m. Islandijoje jau dominavo keletas stipriai valdžią savo rankose sutelkusių godų. Juos pagrįstai galima laikyti ir vadais. Jų valdžia nebuvo teritorinė, – galiojo tik žmonių atžvilgiu, be to, jie savo kaštais privalėjo išlaikyti šventyklų pastatus ir rengti ten aukojimus.¹⁰³

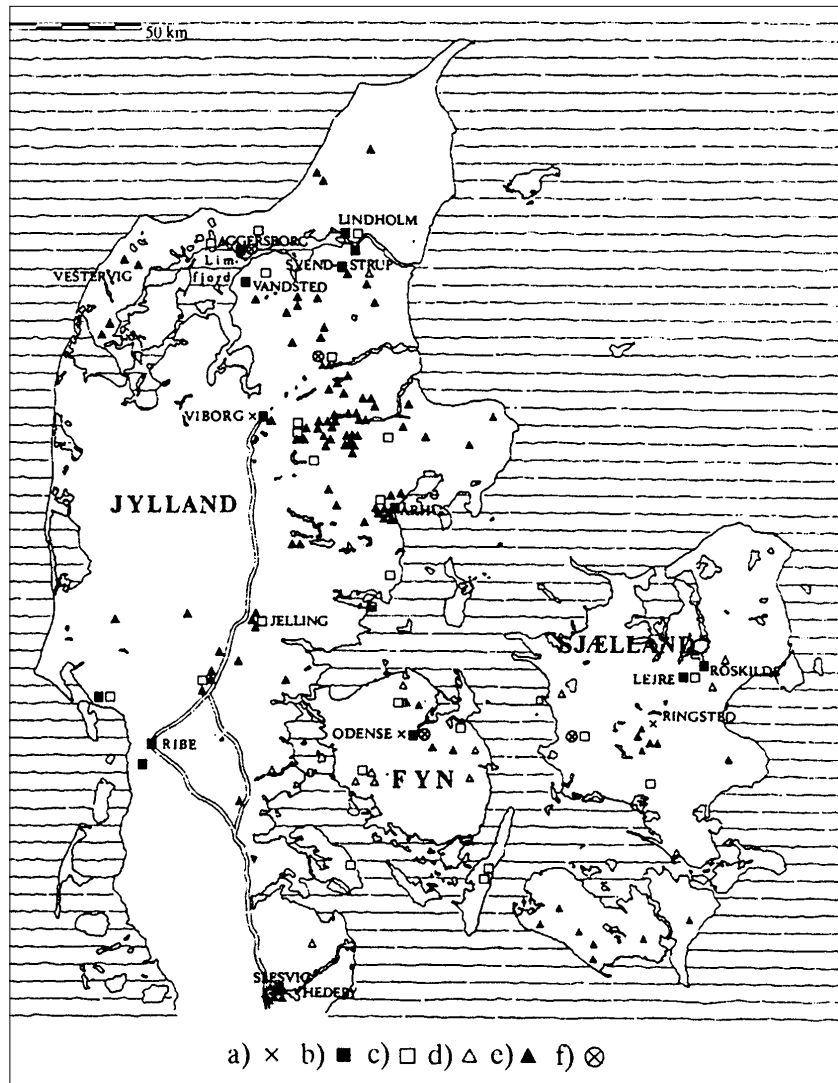
2. 3. Šaltiniai apie baltų sueigas

XIII–XIV a. duomenys apie baltų sueigas (vokiškai, lotyniškai vadinamas *rāt*, *colloquia*, *placita*, *parlamento*) apibendrinti.¹⁰⁴ Jie liudija kelias kuršių, lietuvių, sembų, skalvių, sūduvių, žemaičių, žiemgalių sueigų rūšis: laisvų suaugusių vyrų ir didikų (*nobiles*). Kraštų vidaus gyvenime buvo plačiai paplitusios pirmosios, tačiau į kronikininkų akiratį daugiau žinių pateko apie didikų sueigas, rengtas dėl politinių ir karinių klausimų. Jos lietuvių istoriografijoje paprastai vadinamos susirinkimais, pasitarimais ar tarybomis.¹⁰⁵ Nėra visiškai aiškus sueigų pasiskirstymas pagal rangus administraciniu–teritoriniu bei atstovavimo principų atžvilgiu. Yra duomenų, įgalinančių išskirti mažas, taip pat ir kraštų sueigas. Plg., 1409 m. Žemaitijos vaito padėjėjas didžiajam komturui pranešė, kad žemaičiai Ordinui priešintis apsisprendė savo sueigoje, kurioje „visa Žemaičių žemė buvo susirinkusi“ („das gantze landt czu Samayten bei enander sein gewesen“).¹⁰⁶

Žinoma, kad sueigų metu kalbėjo ir jų nutarimus siūlė kilmingiausi iš ten susirinkusiųjų („die eldesten sprachen under in“; „ir eldeste“).¹⁰⁷ 1259 m. žemaičių sueigoje minima buvus 3000 vyrų (?), ten pat prisiekusių pulti Kuršą. Taip pat svarbu paminėti, kad jų dvasininkas (*blutekirl*), burdamas šio žygio sėkmę, ten aukojo gyvulius ir prisakė dievams paaukoti trečdalį karo grobio.¹⁰⁸ 1306 m. didysis kunigaikštis Vytenis buvo sušaukęs valstybės didikus į pasitarimą arba tarybą („rex quasi omnes pociores regni sui habuit circa se congregatos in quodam tractatu, seu parlamento“). Sužinojęs, kad tuo metu Ordino kariuomenė siautėja Lietuvoje, kunigaikštis leidosi pavymui su 1500 vyrų.¹⁰⁹ Toks skaičius, nors kronikininko, matyt, ir perdėtas, gali rodyti sueigos mastą arba laikytinas didžiojo kunigaikščio kariauna.

Baltų sueigos, galimas dalykas, turėjo pastovias vietas.¹¹⁰ Atrodo, tokios vietos (*forum*) iš dokumentų žinomos Sembėje, Notangoje.¹¹¹ Tą galbūt rodo žemaičių žemės vardynas, plg., Krivės (*Kreves*) kalnus Palokystyje (Šilalės r.), prie Janapolės (Telšių r.). Rytų Lietuvoje vietovardžių su *kreiv-*, *kriv-* yra prie senų administracinių centrų: Deltuvos (Kreiviai) (Ukmergės r.), Maišiagalos, Dubingių (abu – Kreiviai), Nemenčinės (Kreivalaužiai, Kreivėnai) (visi – Vilniaus r.), Kernavės (Kriveikiškis) (Širvintų r.), Linkmenų (Krivasalis) (Ignalinos r.) ir kitur.

Šaltiniai bene išsamiausiai aprašo 1255 m. visuotinę sembų sueigą, kurios metu buvo išklaustas žvalgų prane-

6. Danija apie 800–1000 m.: a) visuotinių sueigų vietos; b) gyvenvietės, vienkiemiai; c) kapynai ir pavieniai turtingi kapai; d) runų akmenys, datuojami 750 (800)–900 m.; e) runų akmenys, datuojami 900–1050 m.; f) Trelleborgo tipo gynybiniai įtvirtinimai, datuojami apie 1000 m. Pagal E. Levin Nielsen (1974).

šimas apie Klaipėdos pilį ir svarstytas tolesnis veiksmų planas. Trys ankstesnės sueigos metu išrinkti žvalgai sugrįžo į namus ir susirinkusiems sembams pasakojo, kad ten esą „piktų svečių“, kurie pastatę pilį ir sembams ją teksią griauti. Jų vyriausieji (*dy wisten* arba *dy besten*)¹¹² susibūrė atskirai nuo kitų. Vyriausiasis iš jų pasiūlė išeitį, kuri likusiems patiko. Jie vėl sugrįžo į visų tarpą ir susėdo. Vienas vyriausiųjų kreipėsi į sueigą, prašydamas pritarti pasiūlymui ir kalbėjo apie mirties bausmę visiems galintiems kovoti, kurie liks namuose, o nustatytą dieną nevyks į Klaipėdą. Visi sembai nudžiugo ir atsakė, kad jie su noru visi ten vyks („Dy wisten, dy sy hatten, Czu samne sy traten Von den andern zu hant. Der eldiste undir en vant Eynyn rat en allen, Der waz en wol gevallen. Dar mitte traty sy wider; Zu hant dy besten sazen nider. Do ir siczczen waz bereit, Der eyne sprach: „Lat ouch syn leit, Daz di bruder unz han getan. Dissen rat solt ir vor stan <...>. Di sammen alle

worden vro; Ir antwerte waz also, Daz sy sunder wedir wort Mit vlize wolden alle vort“).¹¹³

Apibendrinami galime teigti, kad šaltiniai baltų sueigoms teikia didelę reikšmę organizuojant krašto gynybą, priešų puolimą, sprendžiant kitus svarbius klausimus.¹¹⁴ Nėra abejonės, kad sueigos atliko ir tam tikras juridines funkcijas. Matyt, svarstė teisines normas, teisė. Tai rodytų duomenys iš Pamedės apie vaičius¹¹⁵ bei XVI–XVII a. lietuvių kuopas, kurios, be ūkinių ir administracinių reikalų, taip pat vykdė teismų funkcijas.¹¹⁶

Prūsijoje iki XIX a. lazdos–krivės buvo iš kaimo gyvenotojų tarpo skiriamo seniūno ženklas ir atributas (*der Schulzenstab*; Rytprūsijoje – *Kriwa, Kriwule, Kreiwa lazda*). Jų forma įvairavo nuo tiesios iki lazdos su susisukusiomis šaknimis (3 pav.). Pasiuntus lazdą žmonėms buvo pranešamos svarbios žinios ir pan.¹¹⁷ Kaimo seniūno lazdos tradicija siekia senus laikus – manoma, kad kaip tik tokią lazdą rankose laiko bronzinėse Gniezno katedros duryse (ca. 1175) vaizduojamų prūsų būrio priešakyje stovintis asmuo. Jis kalbasi su vyskupu Adalbertu, rankose taip pat turinčiu lazdą¹¹⁸ (pirmajame šv. Adalberto gyvenimo aprašyme (ca. 999; c. 28) ir sakoma, kad vyskupą į kaimą atlydėjo *dominus villœ*).¹¹⁹

XIX–XX a. užfiksuotų sueigų–krivių realijos Prūsijoje, Lenkijoje, Lietuvoje (epizodiškai ir Latvijoje)¹²⁰ buvo kitokios, tačiau bendraisiais bruožais mažai skyrėsi. Egzistavo kreiva lazda („paprastą juk bet kas gali pasidaryti“). Tokiai lazdai ir ją nešančiam asmeniui buvo rodoma tam tikra pagarba. Visuotinai buvo suprantama keletą arba keliolika kartų per metus šaukiamų kaimų ir seniūnijų krivių (krivūlių) svarba, dalyvavimo jose būtinybė. Šias sueigas stengtasi rengti didesnėse sodybose, arčiau kaimo vidurio, kad į jas žmo-

nėms būtų vienodai toli vykti. Sueigose buvo renkami seniūnai, tariamasi bendrais kelių, tiltų ir bendrų tvorų statymo bei taisymo, kerdžiaus, kaimo panaktinio, pagalbos padegėliams, elgetų globos ir kitais klausimais. Jie buvo aptariami visapusiškai. Pasisakyti galėjo kiekvienas teisėtas jos dalyvis. Kada šeimos galva vyras dėl kokių nors priežasčių kaimo krivėje dalyvauti negalėjo, siuntė suaugusį sūnų, jeigu tokio neturėjo – žmoną (tokie atstovai balso teisės neturėjo). Krivėje priimtų sprendimų vykdymas buvo privalomas.¹²¹

3. Į Romuvą panašūs centrai Baltijos jūros regione

Prūsų Romuva, anot Petro iš Duisburgo (1326), veikianči prūsų žemių viduryje, turinti, kaip manome, aukščiausią religinį ir sueigų vietos rangą, nėra unikali Baltijos regione ar kitur Šiaurės vakarų Europoje. Yra duomenų apie keletą VIII–XIII a. veikusių politinės–administracinės ir (arba) religinės reikšmės centrų (4 pav.), iki krikščionybės įvedimo turėjusių panašias kaip Romuvos funkcijas. Minėtinos visuotinių sueigų vietos Gotlande (*Roma*), Estijoje (*Raikküla*), Saksonijoje (*Marklō*), Danijoje (*Ringsted, Odense, Viborg*), Švedijoje (*Linköping, Lund, Skara, Strängnäs*), taip pat *Lejre* (Danijoje) ir *Uppsala* (Švedijoje). Dėmesio nusipelno vakarų slavų Retros centro Polabijoje istorija.

3. 1. Gotlandas

Maždaug už 400 km nuo Nadruvos iki XII a. vidurio veikė artimiausias Romuvos „giminaitis“. Tiksliai Gotlando salos centre iki šiol yra bažnytkaimis *Roma*. Senoji fiksuota šio vietovardžio forma, kaip jau minėta, yra *Rumum* (<*rum* „atvira vieta; laukas“), tačiau jis tartas kaip *räume* ar *rämme*, – taip pat kaip *Roma* arba *Rom*.¹²² Tai svarbiausios gotlandiečių sueigos – *Althinget Gutnalia*, kitaip – *Gutnalthinget* – vieta. XII–XIII a. Gotlandas buvo bondų respublika. Po salą išsi-mėčiusiose sodybose gyveno laisvi, ekonomiškai savarankiški ūkininkai.¹²³

Į visuotinę sueigą Romoje rinkdavosi atstovai iš 20 salos tingų (*ting*), į kuriuos buvo susiskirsčiusi sala (tingus savo ruožtu vienijo 6 *settingar* sritys) (5 pav.). Gotlando įstatymas (ca. 1250) ir Gotlando saga pagal rangą tiksliai apibūdina senąsias gotlandiečių apeigas. Visų aukščiausią auką (*blot*) aukodavo „visas kraštas“ („Land alt hafti“).¹²⁴

7. Švedų sueiga (XVI a. pirmoji pusė), pagal F. Wildte (1926).

Sueiga Gotlando Romoje turėjo visapusiškai aukščiausius įgaliojimus saloje. Tikrai žinoma, kad šis centras nuėjo egzistuoti prieš 1164 m., kai ten buvo pastatytas moterų vienuolynas. Iki XVII a. ten dar buvo vietovardžių su Gotlando kraštų tingų pavadinimais, tai rodo, kad atvykę į sueigų tingų atstovai apsistodavo jiems paskirtose vietose. Šios išsidėsto ratu ir tokiu būdu centre sudaro areną–lauką (*rum?*) sueigai. Kaip tik šiame plote ir buvo pastatytas vienuolynas, kuris pradžioje net vadinosi sulotynintu sueigos pavadinimu *Guthnalia* (<*Gutnalthinget*) arba *Sancta Maria de Guthnalia*.¹²⁵

Mūsų spėjimu, analogiškai vadintos ir kaip visuotinių sueigų bei religinių apeigų vietos Gotlando Roma ir Nadrivos Romuva funkcionavo pagal tą patį modelį: abi jos buvo „viduryje“, čia rinkosi aplinkinių kraštų atstovai. Nežinoma, kas inicijavo ir kvietė į *Althinget Gutnalia* (plg. Nadrivos Krivį), tačiau Romos apylinkėse esančių kapinynų tyrimai (*Kvietorp* arba *Halla-Broe*, *Björke* ir kiti) bei čia rasti lobiai byloja apie tai, kad I tūkst. pabaigoje – II tūkst. pradžioje prie Romos gyventa aukštą visuomeninį statusą turinčių, turtingų asmenų.¹²⁶ Beje, netoli sueigos vietos buvo aptikta vikingų epochos radinių ir pastatų liekanų. Manoma, kad jie buvo skirti į *Althinget Gutnalia* atvykusiems atstovams apsistoti, žirgams pastatyti.¹²⁷

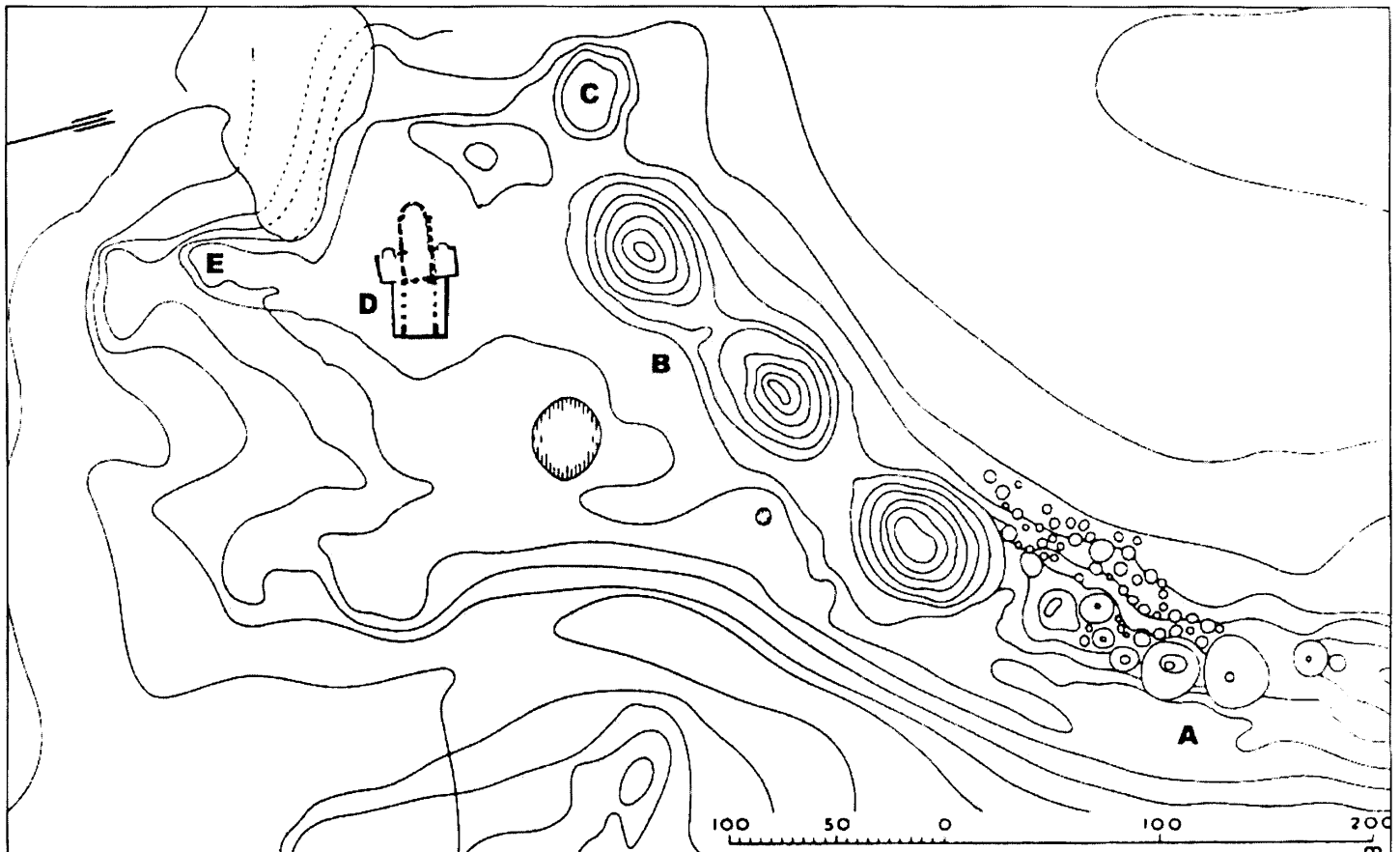
3. 2. Estija

Kalbėdamas apie 1216 m. rugpjūčio 15 d. Ordino karo veiksmus Livonijoje, Henrikas pasakoja apie įsiveržimą į Estijos viduryje esančią žemę, kur į *Raigele* vadinamą gyvenamąją vietą kasmet rinkdavęsi visos aplinkinės gentys („Intraverunt provinciam Harionensem, que est in media Estonia, ubi et omnes gentes circumiacentes quolibet anno ad placitandum in Raigele convenire solebant“). Ordino kariai ten plėšė ir degino, vyrus žudė, moteris ir vaikus vedė nelaisvėn, išsivarė galvijus ir arklius (XX c.2).¹²⁸ Ši vieta lokalizuojama prie Raikiulos (*Raikküla*), apie 50 km į pietus nuo Talino. Galbūt XIII a. antruoju dešimtmečiu tai buvo ir Estijos žemių konfederacijos vidury?¹²⁹

Vietos pasakojamoji tradicija istorinių sueigų vieta laiko aukštą didelę kalvą be įtvirtinimų žymių. Jos viršuje atliekant žvalgomočius archeologinius tyrimus nieko nerasta.¹³⁰

3. 3. Saksonija

Šv. Lebuino gyvenimo aprašymas (IX a. vid.) buvo skirtas pasakojimui apie saksų visuotinę sueigą ir misionieriaus dalyvavimą joje apie 770 m. Dėl šio šaltinio pareikšta įvairių nuomonių,¹³¹ tačiau per XX a. tyrėjai bemaž vieningai sutarė, kad ten pateiktas veikiausiai vienoje saksų didikų,

8. Svarbesni Gamla Uppsala (Švedijoje) objektai: a) V a. pilkapiai; b) V–VI a. karališkieji pilkapiai; c) sueigų vieta vadinama kalva (pilkapis?); d) arkikatedra; e) tyrinėta ilgojo pastato–halės vieta. Pagal M. Müller-Wille (1999).

rėmusių misijas, giminėje girdėtas pasakojimas¹³² turi reaių pagrindą. Jis patikimai byloja apie saksų visuomenės sandarą.¹³³ Visuotinės sueigos tikrai buvo reikšminga saksų politinio gyvenimo dalis – Karolis Didysis 782 m. atskiru skyriumi saksams uždraudė į jas rinktis („Interdiximus, ut omnes Saxones generaliter conventus <...>“).¹³⁴

Taigi šv. Lebuino gyvenimo aprašyme pasakojama, kad senieji saksai neturėję karaliaus, jų kraštams (*pagus*) vadovavo vietininkai (*satrapus*). Gyvavęs paprotys kartą per metus jiems susirinkti į sueigą Saksonijos viduryje, vietoje, vadinamoje *Marklō*, prie Vėzerio upės („Regem antiqui Saxonones non habebant, sed per pagos satrapas constitutos; morisque erat, ut semel in anno generale consilium agent in media Saxoniam iuxta fluvium Wisuram ad locum, qui dicitur Marklo“, c.4). Be jų, į sueigą iš kiekvienos gyvenvietės vykdavo po 12 didikų (*nobiles*), laisvų (*liberi*) ir pusiau laisvų (*lati*) žmonių. Sueigoje jie atnaujindavo įstatymus, sprendė svarbiausius teisminius atvejus, metams apsisprendavo dėl karo ir taikos santykių. Sueigos dieną Lebuinas kartu su vienu iš didikų atvyko į Marklo. Visiems susirinkus saksai savo pagonišku papročiu pirmiausia meldė ir aukojo dievams aukas, prašė jų saugoti tėvynę ir užtikrinti, kad sueigos metu saksai priimtų sau naudingus ir dievams patinkančius sprendimus. Tuomet jie išsirikiavo dideliu ratu ir pradėjo tartis („Tunc in unum conglobati fecerunt iuxta ritum in primis supplicationem ad deos, postulantes tuitionem deorum patriae suae, et ut possent in ipso conventu statuere sibi utilia et quae forent placita omnibus diis. Deinde disposito grandi orbe concionari coeperunt“, c.6). Tada rato viduryje saksai išvydo Lebuiną su kryžiumi ir evangelija rankose, kviečiantį juos priimti krikštą.¹³⁵ Daugelis saksų krikštą priėmė 776 ir 777 metais. Marklo iki šiol nėra lokalizuotas.

3. 4. Danija

Šis pavyzdys dar kartą parodo, kad kiekvienas kraštas turėjo aukščiausio lygio sueigas, kurias rengė savo žemių viduryje. Kaip ir Gotlande, tokie centrai X–XI a. egzistavo Zelandijos (*Sjælland*) ir Fiūno (*Fyn*) salose, taip pat Jutlandijos (*Jylland*) pusiasalyje (6 pav.). Kaip byloja Odense (< *Odin*) ir Viborgo (< s. skand. **wī*, **wæ* „šventovė“) vardai, šių centrų ryšys su senąja religija ir kultu yra tiesioginis.¹³⁶ Viborgas pagrindinių Jutlandijos sausumos kelių kryžkelėje ir Odense Fiūne, be kita ko, vaidino svarbų ekonominį vaidmenį. XI a. viduryje jie tapo arkivyskupų rezidencijomis.¹³⁷ Apie Viborgą kaip sueigų vietą šv. Knuto gyvenimo aprašyme (ca. 1120) vaizdingai rašė Elnotas (*Elnoth*). Anot Elnoto, apytikriai Jutlandijos viduryje esanti viena labai garsi vieta. Iš dalies tai lėmusi jos padėtis aukštumoje, iš dalies tai, kad čia senovėje buvo dažnai aukojama. Ten dažnai susirinkdavę dideli būriai žmonių iš visos Jutlandijos tam, kad aptartų bendrus klausimus, susipažintų su naujais ir dar kartą patvirtintų galiojančius įstatymus. Tai, kas su bendru susirinkusiųjų pritarimu buvo nuspre-

džiama, nė vienoje Jutlandijos dalyje negalėjo būti nebauziamai pažeista („Der er omtrent midt i Jylland et meget navnkundigt sted, som dels på grund af sin høje beliggenhed, dels fordi der her i gamle dage hyppig har været holdt ofringer <...>. Der samles hyppig store skarer fra hele Jylland, dels for at forhandle om de fælles anliggender, dels for at drøfte, hvorvidt lovene er retfærdige eller endnu gyldige, og tillige give dem fasthed. Og hvad der er blevet fastslået med enigt samtykke af den forsamlede mængde, kan ikke ustraffet sættes ud af kraft i nogen egn af Jylland“).¹³⁸ Įdomu, kad dar ilgai vėlesniais laikais Viborgo sueigos (*thing*) turėjo sprendžiamąjį balsą renkant Danijos karalių bei priimant įstatymus.¹³⁹

Ringstedo atvejis kiek kitoks. Nepaisant jo Zelandijos saloje užimamos centrinės padėties, X–XI a. sandūroje apie 100 km nuo jo atsiranda legendinis karališkosios dinastijos, taigi, naujas politinės galios ir kulto centras Lejre prie Roskildės.¹⁴⁰ Vyskupo Ditmaro iš Merseburgo „Kronika“ (ca. 1016) apie Lerje pasakoja, kad čia taip pat buvo visuotinai renkama (*omnes convenerunt*) sausio 7 d., kartą per 9 metus, ir aukojamos gausios žmonių, arklių, šunų ir gaidžių aukos (I c.17).¹⁴¹

3. 5. Švedija

Švedijos kraštai taip pat turėjo sueigų (*landsting; placitum terrae, placitum generale*) vietas. Ostergotlande (*Östergötland*) į sueigas buvo renkama didelėje kelių kryžkelėje Linkiopinge,¹⁴² Skonėje (*Skåne*) – Lunde,¹⁴³ Vestragotlande (*Västergötland*) – Skaroje,¹⁴⁴ Siodermanlande (*Södermanland*) – Strengnoje (*Strängnäs*),¹⁴⁵ Uplande (*Uppland*) – Upsaloje.¹⁴⁶ Pagal rangą aukščiau *landsting* priešvalstybiniu laikotarpiu, atrodo, buvo tik visuotinės sverų ir gotarų sueigos, o vėliau – karaliaus šaukiamos sueigos arba jo taryba.¹⁴⁷ Tingai minimi jau XI a. runų akmenų įrašuose, daugiau duomenų apie juos atsiranda XIII–XIV a. pradžioje. Švedijoje tingai ir vėliau išliko svarbia politine administracine, iš dalies juridine institucija (7 pav.).¹⁴⁸

Į didžiąsias visuotines sueigas rinkosi dviejų pagrindinių istorinės Švedijos regionų gyventojai: gotarai (s. skand. *gauti*, lot. *Gothi*) Skaroje (plg. „In Scarensi placito coram omnibus Uesgotis“, 1230 m.)¹⁴⁹ ir sverai (s. skand. *Sviar*, lot. *Sueones*) – Upsaloje. Pastariesiems priklausė valstybės formavimo iniciatyva, tad Upsala pavirto ir visos Švedijos centru (8 pav.).

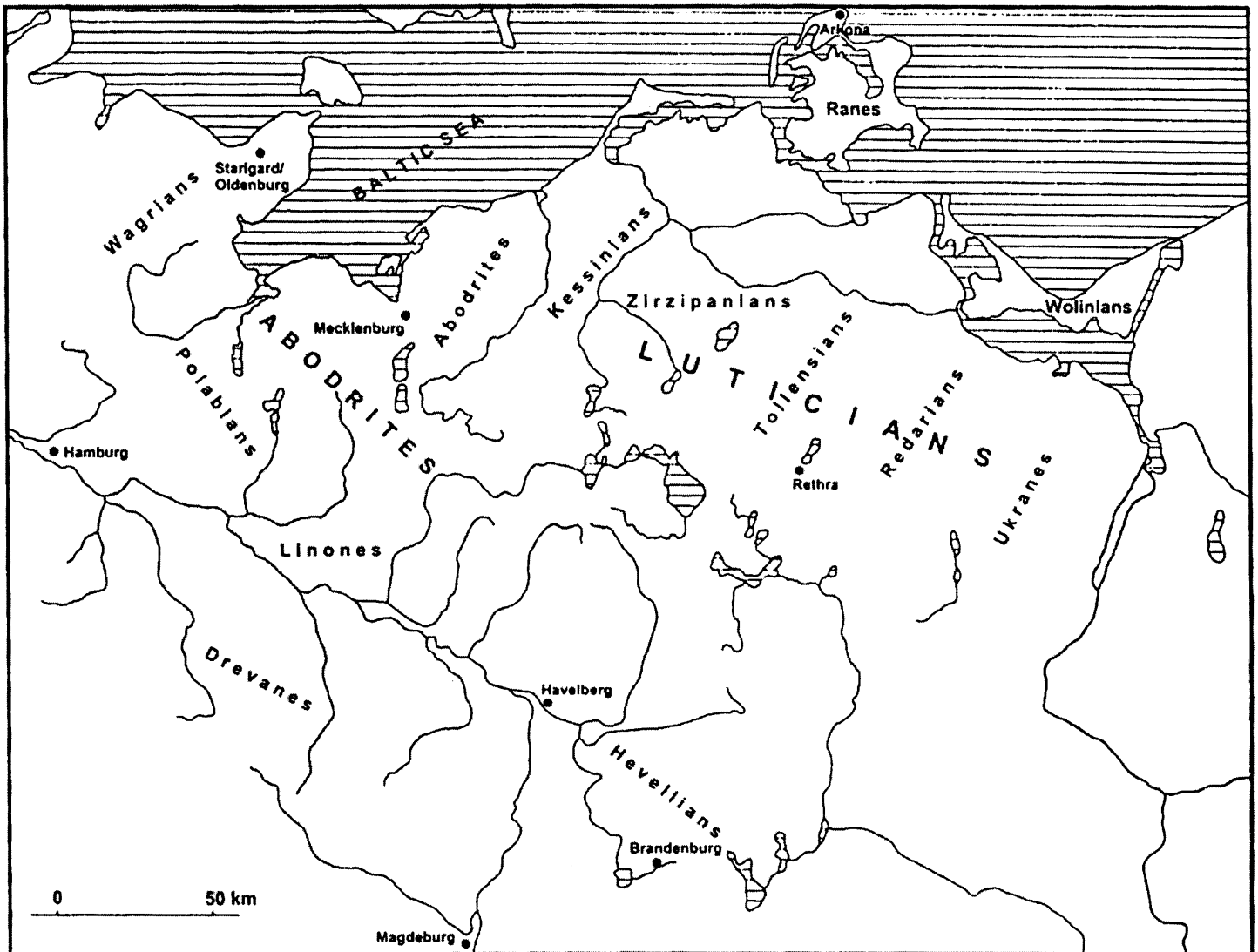
Adomas iš Brėmeno „Hamburgo bažnyčios istorijoje“ (ca. 1075) apie Upsalą rašė, kad tai ypač svarbi švedų šventykla („Nobilissimum illa gens templum habet, quod Ubsola dicitur“), kur buvo garbinami trijų dievų – Toro, Odino ir Friko – stabai (*statuas*). Kiekvienam jų buvę paskirta po žynį, kurie paaukodavę žmonių aukojamas aukas („Omnibus itaque diis suis attributos habent sacerdotes, qui sacrificia populi offerant“). O kas 9 metai per pavasario lygiadienį Upsaloje vyko bendra 9 dienų trukmės visų sverų (*omnium Sueoniae*) šventė. Nuo dalyvavimo joje

niekas nebuvo atleistas – ir „karaliai”, ir liaudis, bendrai ir pavieniui, visi savo aukas gabeno į Upsalą („Solet quoque post novem annos communis omnium Sueoniae provinciarum sollempnitas in Ubsola celebrari. Ad quam videlicet sollempnitate nulli prestatur immunitas. Reges et populi, omnes et singuli sua dona transmittunt ad Ubsolam”). XII a. Upsaloje buvo įkurta arkivyskupija, 1138–1150 m. ten pastatyta Arkikatedra.¹⁵⁰ Vienas vėlesnių autorių, Snorri Sturlusonas (ca. 1220), apsilankęs Upsaloje rašė, kad tai pagoniškosios Švedijos sostinė, kur kasmet savaitei į sueigą (*ting*) rinkdavęsi „visi švedai”, buvę aukojamos didelės aukos, vyko prekymečiai. Pastarieji, pavadinti *distingen*, dar buvę rengiami ir Sturlusono laikais.¹⁵¹ XII–XIII a. buvo natūralu, kad Švedijos karalius titulavosi „Upsalos karaliumi”. Dar ir įvairiais kitais istoriniais laikotarpiais prie ten esančių V–VI a. karališkųjų pilkapių vyko sueigos.¹⁵²

XX a. antrosios pusės istoriografijoje jau išsakyta nemažai priekaištų Adomui iš Brėmeno, kuris Švedijoje ar

juo labiau Upsaloje nebuvo buvęs. Kitiškai įvertinti archeologinių tyrimų po Upsalos arkikatedra rezultatai, atlikta ir papildomų tyrinėjimų.¹⁵³ Pastarąjį dešimtmetį formuojasi nauja nuomonė, kad Upsalos kulto centrą reikia vertinti menamo karališkosios dinastijos kiemo (*royal estate*) kontekste. Apie jo egzistavimą byloja į šiaurę nuo Arkikatedros aptiktos 40 ar net 60 m ilgio I tūkst. vidurio – antrosios pusės medinio pastato-halės liekanos.¹⁵⁴

Tokiu atveju ir rašytiniai šaltiniai, ir archeologiniai duomenys Upsalą stato į vieną gretą su jau minėtu danų Lejre centru. Abu jie dera prie Romuvos tematikos, tiesa, skirtingai nuo kitų jau minėtų visuotinių sueigų ir (arba) religinių vietų, kartu buvo ir ryškūs politinės galios centrai – tai iniciatyvą rodanti politinė valdžia rūpinosi religiniais centrais savo rezidencijose. Kitas atvejis galimas tuomet, jeigu politinė valdžia yra genetiškai susijusi su religine ir jeigu, tam tikromis aplinkybėmis, religijos centras virsta politikos sostine. Apie tokią galimybę byloja vakarų slavų genčių istorijos epizodas.

9. Polabija I tūkst. pabaigoje ir apytikrė Retros centro vieta. Pagal Ch. Lübke (2001).

3. 6. Polabija

Jeigu duomenų (teglu ir prieštaringu) apie šią vietą nepateiktų kelios kronikos, ją, kaip ir Romuvą, tikrai būtų galima laikyti mitine. Šaltiniai Retrą vadina pilimi ir miestu, tačiau tiksliai jos vieta nežinoma (9 pav.).¹⁵⁵

Anot vyskupo Ditmaro iš Merseburgo (ca. 1016), lutičiai (tuo metu jau genčių sąjunga – V. V.) esą laisvi (*libertas more Liuticio*), neturį valdovo („Hiis autem omnibus <...> dominus specialiter non presidet ullus”). Po šio teiginio eina pasakojimas apie sueigas (ad placitum <...> omnes concordant) (VI c.25).¹⁵⁶

Jau 983 m. Polabijos slavų gentys, sukilusios prieš Saksonijos karaliaus ir vyskupų valdžią, manoma, telkėsi apie religinį centrą redarijų genties žemėje. Po šių įvykių vienu Lutičių (*Leutici* < s. sl. *ljut* „ferocious”)¹⁵⁷ vardu vietoje Vilčių (*Wilzi* < s. sl. *vlici* „vilkai”) pasivadynusi genčių sąjunga¹⁵⁸ šaltiniuose yra siejama su Retra. Jos pavadinimą, manoma, reiktų rekonstruoti kaip s. sl. **Redigošč* (vok. *Redigost*).¹⁵⁹ Jis sietinas su ten garbintu dievu *Redigost* arba *Zuarasici*.¹⁶⁰

Anot Ditmaro (ca. 1016), tarp kitų šventyklų Retrai tenka ypatingas vaidmuo („inter quae civitas supramemorata principalem tenet monarchiam”, VI c.25).¹⁶¹ Anot Adomo iš Brėmeno (ca. 1075), tai vakarų slavų genčių tarp Elbės, Havelio ir Oderio upių viduryje esanti vieta („inter quos medii et potentissimi omnium”, II c.21).¹⁶²

Apibendrinami, ką šaltiniai pasakoja apie Retros centro funkcijas, matome, kad tai aukščiausio rango sueigų vieta, čia veikė šventykla su panteono dievų stabais, rezidavo dvasininkai, buvo aukojamos įvairios, taip pat ir žmonių, aukos, buriama ir pranašaujama.¹⁶³ Pasakodamas apie lutičių šventyklas ir Retrą, vyskupas Ditmaras tęsia, kad būtent iš Retros lutičiai traukė į karą, čia atgabendavo ir aukas, laimingai iš jo sugrižę (VI c.25).¹⁶⁴

1057 m. pilietinio karo metu lutičių sąjunga iširo, apie 1068 m. Retra buvo be pėdsakų išgriauta. Galbūt ji vėl buvo atstatyta, tačiau tikslų duomenų nėra (šaltiniai kalba apie 1128 m. sugriautą lutičių „miestą su šventykla”, tačiau jo neįvardija).¹⁶⁵ Pastaraisiais metais tyrinėtojai vis daugiau kalba apie tai, kad šimtą metų tarp krikščioniškų kraštų gyvavo etnine ar net nacionaline savimone grįsta polabų „alternatyva”, palyginti su kitomis to meto politinėmis ir ideologinėmis struktūromis, paremtomis feodaliniiais santykiais.¹⁶⁶ Europos istorija tokių pavyzdžių yra užfiksavusi daugiau ir sėkmingesnių, tačiau X–XI a. lutičiams Vidurio Europoje sukurti kažką daugiau buvo per mažai laiko.¹⁶⁷

Yra pagrindas manyti, kad Retros centro funkcijas pėrėmė vakarų slavų šiaurėje, Riūgeno saloje, gyvenę ranai. Apytikriai tuo metu, kai šaltiniuose pranyksta Retra, išnyra Arkona.¹⁶⁸ Tai, atrodo, vienintelis politinis ir religinis centras, kuris iki šiol buvo minimas ir kaip Romuvos analogija.¹⁶⁹ Tačiau Arkonos centro bruožai tikrai skiriasi nuo Romuvos: Sakso Gramatiko „Danų istorijos” (XIII a.) ir

ypač kunigo Helmoldo iš Bosau „Slavų kronikos” (ca. 1172) pasakojimai apie Arkoną liudija jos religinę valdžią, sulietą su politiniu dominavimu: ranai pirmąją tarp visų kitų slavų, turį karalių ir žymiąją šventyklą; daugelį jie laiką priešpaudoje, o patys esą niekam nepavaldūs, nes dėl savo gerai apsaugotos gyvenamosios vietos esą nepasiekiami. Gentytys, kurias ranai pavergė ginklu, šventyklai moka duoklę. Vyriausieji žyniai esą labiau gerbiami nei karalius. Ten, kur nurodo burtai, jie siunčia savo kariauną. Pergalės atveju ji atgabena auksą ir sidabrą į jų dievo išdą; likusią dalį dalijasi tarpusavyje („primatum preferentes in omni Slavorum nacione, habentes regem et fanum celeberrimum. Unde etiam propter specialem fani illius cultum primum veneracionis locum optinent, et cum multis iugum imponant, ipsi nullius iugum paciuntur, eo quod inaccessibiles sint propter difficultates locorum. Gentes, quas armis subegerint, fano suo censuales faciunt; maior flaminis quam regis veneracio apud ipsos est. Qua sors ostenderit, exercitum dirigunt. Victores aurum et argentum in erarium Dei sui conferunt, cetera inter se partiuntur”).¹⁷⁰ Be pavergtųjų duoklės, šventyklai kasmet po monetą mokėjo kiekvienas ranas vyras ir moteris, į Arkoną atvykstantys pirkliai. Šventyklai taip pat tekdavo joje išpranašauto sėkmingo karo žygio grobio trečioji dalis.¹⁷¹ Arkonos dvasininkai (*sacerdotis*), anot Sakso Gramatiko, disponuojantys šventykloje saugomu lobynu, savo valdžioje turintys 300 raitelių su žirgais bei žemės valdų,¹⁷² prilygsta Islandijos godams, apie kurių institucijos transformacijas jau esame kalbėję (sk. 2.2).

Arkonoje salos gyventojai kartą per metus, nuėmę derlių, rinkosi priešais šventyklą, aukojo gyvulius ir bendrai puotavo.¹⁷³ Šias šventes galima lyginti su visuotinėmis sueigomis.¹⁷⁴

Archeologiniai stipriai jūros apgriauto Arkonos iškyšulio (10 pav.) tyrinėjimai parodė, kad pirmą kartą ši vieta buvo įtvirtinta IX a. Atrodo, kad jau tuo metu ji, be gynybinės ir ekonominės, vaidino ir religinę funkciją. X–XI a. sandūroje Arkona buvo sugriauta, o dar labiau sutvirtinta atstant gyvavo iki 1168 m., kai ją su vyskupu Absalonu sugriovė Danijos karalius Valdemaras.¹⁷⁵

4. Dar kartą: už ir prieš Romuvą

Iš Petro Dusburgiečio apie Romuvą sužinome tikrai nedaug. Pasakojimas kartu yra jo paties, Ordino ideologo, prizmė, anot S. C. Rovelo, sukurtas moralinis pavyzdys, kuriuo pagonis siekiama parodyti savaip dievobaimingus, jų religiją pavaizduoti kaip kontrabažnyčią.¹⁷⁶ Suprantama, Petras iš Duisburgo nebuvo pirmasis, kuris taip elgėsi. Pasakojimų apie pagonių religinius centrus pateikia įvairūs autoriai, tarp jų – vyskupas Ditmaras iš Merseburgo, Adomas iš Brėmeno, kunigas Helmoldas iš Bosau ir kiti. Juose taip pat yra kūrybos, netrūksta palyginimų, pavyzdžiui: Adomas iš Brėmeno Retrą vadina *metropolis Slavorum*, kaip ir Magdeburgą – centrinį regiono Bažnyčios punktą, arkivys-

10. Nuskalautas Arkonos kyšulys žvelgiant iš oro. Pagal M. Müller-Wille (1999).

kupijos centrą.¹⁷⁷ Upsalos šventyklą tas pats autorius veikiausiai pagal Saliamono šventyklos pavyzdį padengė auksu ir apjuosė auksine grandine.¹⁷⁸ Tačiau tai neverčia tyrėjų abejoti šių vietų realumu.¹⁷⁹

Baigęs pasakoti apie Romuvą ir tęsdamas kalbą apie prūsų religiją, Petras Dusburgietis išties, matyt, perrašo Christburgo sutarties (1249) vietą, kur kalbama apie žynius *Tulissones* bei *Ligaschones*, suteikdamas jiems Krivio vardą.¹⁸⁰ Galimas dalykas, kad pagal „Eiliuotąją Livonijos kroniką“ jis rašo ir apie trečdalį žyniams atiduodamo karo grobio¹⁸¹ (nors, kaip minėta, tą patį Saksas Gramatikas kalba ir apie Arkonos žynius). Tačiau kokios Ordino sutartys bei ankstesnės kronikos Petriui iš Duisburgo sufleravo teiginius apie Romuvą ir Krivių?¹⁸² Kaip jis juos vis dėlto išgalvojo? Mažai iškreiptomis formomis užrašė pavadinimus (sk. 1.1; 2)?

Nors nepriklausomuose Ordino šaltiniuose esama vietovardžių su *ram-*, *rom-* (sk. 1.2), duomenų apie Romuvą kaip centrą juose išties nėra. Tačiau į tai apibendrintai atsako kalbininko J. Gerulio, istoriko R. Venskaus tyrinėjimai: slaptajame Ordino archyve apie miškuose paskendusį ir retai gyvenamą kraštą, kokia kalbamuoji metu buvo Nadruva, apskritai labai mažai duomenų.¹⁸³

Lietuvos analuose žmogus, tariamai turėjęs didžiausią valdžią, taip pat nebuvo aprašytas.¹⁸⁴ Svarbiausio legendinės Lietuvos istorijos šaltinio – Bychovco kronikos (XVI a.)

– autorius buvo gerai susipažinęs su Rytų Lietuvos realijomis ir kalba apie jos šventvietes, žynį Lizdeiką. Tačiau jis labai blogai orientavosi toliau į vakarus esančiose žemėse (pavyzdžiui, Kauną įkurdino prie Nevėžio, Jurbarką – prie Jūros) ir buvo prastai apie jas informuotas.¹⁸⁵ Priešasčių, dėl kurių Romuvos nesurado šiuolaikiniai archeologai,¹⁸⁶ daug, ir jos žinomos. Visų pirma todėl, kad iki pastarojo meto Kaliningrado srityje, kur plyti Nadruva, dirbo vos vienas šiuolaikinis archeologas – habil. dr. V. Kulakovas.

Tai, kad Romuvos vieta nenustatyta, jos vertės nė kiek nemenkina. Retros centro irgi nesėkmingai ieškoma jau nuo 1378 m., t. y. praėjus tik porai šimtų metų nuo jos sunaikinimo. Dabar jau pasiūlyta 30 lokalizacijų.¹⁸⁷ Taip pat pamiršta saksų sueigų vieta Marklo. Tiksliai nenustatyta Jutlandijos sueigų vieta prie Viborgo.

Be kita ko, teigiama, kad Petras iš Duisburgo baltų religijai apgaulingai suteikė struktūros formą, nors pagrindinis jos bruožas yra decentralizuota įvairovė.¹⁸⁸ Pastarąjį dešimtmetį Skandinaviją apėmę visapusiški kraštovaizdžių tyrinėjimai rodo, kad decentralizuotoje ikirikščioniškoje aplinkoje vis dėlto egzistavo centrinės vietos (kokia, manome, buvo ir Romuva). Tai ne vien pastovios elito rezidencijos, bet ir laikino pobūdžio sueigų, kariuomenės susirinkimų ar gynybinių įtvirtinimų vietos.¹⁸⁹ Baltų religijos struktūros, kurios formą vaizduoja Petras Dusburgietis, jam kurti nereikėjo. Įvairaus rango sueigos tuo metu vis dar buvo

neatsiejama baltų visuomeninio gyvenimo dalis (taip pat praktikuojama ir krikščioniškais tapusiuose kraštuose).

Taigi tarp esamų kraštutinių Romuvos vertinimų norėtume užimti nuosaikią poziciją: Petro Dusburgiečio pasakojimą suvokti kaip daugelį kitų tekstų, kurie gyvuoja padavimų teisėmis, turi realų pagrindą, tačiau kinta perduodami iš lūpų į lūpas, priklausomai nuo laiko ir aplinkybių, kuriomis tai vyksta.

5. Raktas Romuvai

Dar kartą perskaitėme Romuvos bylą ir pažvelgėme į Romuvą iš toli. Ši perspektyva, klausimo nagrinėjimą išplėtusi geografiškai ir kultūriškai, parodė, kad prūsų žemėse buvo tinkama terpė sueigų institucijai funkcionuoti. Joms teko svarbiausių visuomenės klausimų nagrinėjimas. Sueigų ryšį su religija parodė analogijos, kad jos vyko ir senųjų švenčių laikotarpiais. Sueigų vietos dažnai buvo šventovių kaimynystėje. Jų eiga – reglamentuota ir, kaip rodo ten vykę aukojimai (taip pat palaiminimai, burtai), tiesiogiai siejosi su religija. Sueigų vadovai – renkami vyriausi ir išmintingiausi asmenys. Apie prūsų sueigų iniciatorius ir (arba) vadovus šaltiniai mažai ką sako. Romuvos Krivio vardas laikytinas autentišku, jis žinomas prūsų antroponimikoje (pavyzdžiui, *Herman Krywyen* (=Krivio sūnus, įpėdinis), 1419 m.).¹⁹⁰ Sueigos instituto reikšmė leidžia manyti, kad jų vadovams teko dideli administraciniai, teisiniai, religiniai įgaliojimai. Tai, kas sueigose priimta bendru sutarimu, buvo visiems privaloma.

Romuva, manome, buvo Priegliaus ir Auksinės upių santakos rajone (2 pav.). Į šiaurės vakarus nuo išskirtinio dydžio ir įtvirtinimų Narkyčių piliakalnio užfiksuoti Romavos, o į pietryčius – Romanupių (Romovupių) ir Romelio pavadinimai. Vietovė yra patogioje geografinėje padėtyje, teka Prieglius, keliai veda į (iš) vakarus (Sembą), šiaurę (Skalvą), pietus ir pietryčius (Bartą, Sūduvą, Lietuvą). Romuvos veikimo laikotarpiu laikant XIII a., Nadruvos geopolitinė padėtis išraiškina: į vakarus – pietus nuo menamo Romuvos rajono driekėsi prūsų gentys, į šiaurę – rytus tokiu pat atstumu – skalviai, kuršiai, žemaičiai, aukštaičiai (ir/arba) lietuviai, sūduviai (ir/arba) jotvingiai. Nuo XIII a. vidurio keturis pastaruosius kraštus apėmė ir Lietuvos valstybės vakarinis masyvas. Pačia Nadruva, veikiausiai siuzereno teisėmis, disponavo karalius Mindaugas.

Tiesa, baltų genčių tarpusavio (vėliau – Lietuvos ir kitų genčių) ryšiai XIII a. buvo silpni,¹⁹¹ nors šaltiniai teikia pagrindą kalbėti apie tarpusavyje (taip pat ir lyvių, estų, rusų) koordinuojamus karinius veiksmus.¹⁹² Vargu ar tai susiję su Romuvos egzistavimu (minėta, kad teritorinės bendrijos bei kariniai sąjungininkai juk rinkosi į lokales sueigas, plg. sk. 2.3). Tačiau Romuvos centrui taikytinas kitas vaidmuo: kartą per vienerius (kelerius) metus kraštų atstovai ten galėjo rinktis atnaujinti tarpusavyje politinių ir teisinių susitarimų, svarstyti jų pakeitimus ar kitokius ginčytinus klausimus.¹⁹³

Iškilus reikalui „keliaujančia“ lazda tais pačiais tikslais Romuvoje galėjo būti kviečiamos neeilinės sueigos. Nors menama šios centrinės vietos reikšmė neabejotinai buvo susijusi ir su senąja religija (galbūt kaimynystėje veikė ir šventovė?), ją nustatyti sunku. Atrodo, religinis buvo tik vienas iš kelių kaimynines gentis telkiančių veiksnių (juk baltų genčių religinės sistemos iki pat XIII a. turėjo regioninių ypatumų; tai byloja laidojimo paminklai). Taip pat sunku spręsti apie Romuvos steigimo aplinkybes bei veikimo trukmę. Tai galėjo būti ir trumpas baltų genčių istorijos epizodas, nepavykęs arba nesusipėtas įgyvendinti projektas. Nadruvoje ši centrinė vieta negalėjo veikti ilgiau kaip iki 1274–1277 m., kai šis kraštas buvo nukariautas.

Nuomonė apie Romuvos perkėlimą į Lietuvą, Romainius, turi pagrindą. Romainių padėtis Nevėžio žemupyje, tarp žemaičių ir aukštaičių žemių, įvertinant XIII a. antrojoje pusėje pasikeitusią geopolitinę situaciją, galimas dalykas, atitiko naują baltų žemių „vidurį“. Anot Petro iš Duisburgo (1326), apie 1294 m. kryžiuočiai sudegino šį Romainių (*Romene*) kaimą, kuris pagal pagonių papročius buvęs laikomas šventu („Romene, que secundum ritus eorum sacra fuit“) (III c.259).¹⁹⁴ Mikalojus iš Jerošino (ca. 1340) priduria, kad tai buvo didingas ir turtingas, visų aukštaičių pagal kvailą paprotį šventu laikomas kaimas („Da was ein mechtic dorf gelein Unde rich, das hiz Romein. Daz dorf al di Ousteten gar vor heilic heten Nach irre tummen wise“).¹⁹⁵

Kryžiuočiai į šiaurės rytus nuo Kauno XIV a. antrojoje pusėje puolė dar vieną šventu vadinamą Šatijų kaimą (1362: „ad villam Sethen, que dicitur sancta“)¹⁹⁶ ir sučiupo jame žynį (!) (1364: „et capiunt ibi quendam sanctum virum“).¹⁹⁷ Tačiau nežinia, kodėl Romainių kaimas buvo laikomas šventu. Aišku, tam būta svarbios, galbūt net ne vienos priežasties. Po 1294 m. Romainiai veikiausiai buvo atkurti, vadinamoji žemė (*terra*) figūruoja XIV a. šaltiniuose.¹⁹⁸ 1398 m. Salyno sutartis tame pačiame rajone kaip orientyrą mini Šventą mišką (*Heiligenwalt*).¹⁹⁹ 1413 m., pradėdami Žemaitijos krikštą, Jogaila su Vytautu taip pat nusitaikė į šventovę „už Nevėžio“ („super fluvium Nyewyasza“), kur sudegino aukščiausios kalvos viršūnėje stovėjusį bokštą, kuriame kūrenosi šventa ugnis bei kirto šventais laikomus miškelius.²⁰⁰ Akcija, turėjusi parodyti žemaičių troškimą krikštytis, be abejo, buvo nukreipta prieš aukščiausio rango jų šventoves.²⁰¹

Apie Romuvos genezę galime tik spėlioti. Tokios institucinės formos VIII–XIII a. Vakarų ir Šiaurės Europos kraštuose visuomenėse tarp laisvų žmonių, karių, didikų yra paliudytos; istorinėse Lenkijos, Rusijos valstybėse – tarp XII a. ir vėlesnių miestų gyventojų.²⁰² Nežinia, kokiomis aplinkybėmis tas pats modelis buvo pritaikytas (galbūt įdiegtas?) Prūsijoje. VI–VII a. joje – didelių kultūrinių pokyčių metas,²⁰³ taigi vargu ar tai galėjo įvykti iki tol. Svarstant vėliau pasireiškusios Skandinavijos kraštų įtakos galimybę tektų visapusiškai analizuoti socialinės geografijos aspektus baltų ir skandinavų kontaktų perspektyvoje,²⁰⁴ diskutuoti mintį, kad

vieną metų veikė Romuvų tinklas (sk. 1.3), atidžiai išnagrinėti patį Romuvos pavadinimą (sk. 1.1) ir t. t.

Išvados:

Petro iš Duisburgo pasakojimas apie Nadruvos Romuvą, nepaisant pastaraisiais metais atskleistos autoriaus ideologinės prizmės ir kompiliavimo, remiasi originalia žodine tradicija.

Baltų kraštuose veikė sueigų (*krivių, vaičių*) institucija, kuri sprendė svarbiausius visuomenės klausimus. Visuotinės kraštų ir genčių atstovų sueigos, kaip rodo palyginamieji duomenys, paprastai žemių viduryje turėdavo nuolatinę vietą. Priklausomai nuo istorinio laiko ir aplinkos tokioms vietoms teko politinė, administracinė, ekonominė, religinė reikšmė, t. y. jos atliko centrų vaidmenį.

Galima manyti, kad kraštų ir genčių atstovai kartą per metus (arba per kelerius metus) Romuvoje rinkosi atnaujinti politinių bei teisinių susitarimų, svarstyti jų pakeitimų ir kitų svarbių klausimų. Aukščiausias religinis Romuvos statusas yra tikėtinas, tačiau šis klausimas lieka atviras.

Nadruvos Romuvos atsiradimo aplinkybes ir laiką gali nustatyti tik visapusiški VI–XIII a. prūsų politinės istorijos ir kultūros tyrinėjimai. Tuo tarpu yra pagrindas manyti, kad toks centras egzistavo XIII a. (iki 1274–1277 m.). Galimas dalykas, kad vėliau Romuva buvo perkelta į Nevėžio žemumą Lietuvoje, į naują baltų genčių „vidurį“.

TRUMPINIAI

balt.-sl. – baltų-slavų

go. – gotų

lenk. – lenkų

lie. – lietuvių

lot. – lotynų

pr. – prūsų

rus. – rusų

s. skand. – senovės skandinavų

s. sl. – senovės slavų

vok. – vokiečių

sk. – skyrius

ABHK – Adam von Bremen. Bischofsgeschichte der Hamburger Kirche. Neu übertragen von W. Trillmich // Quellen des 9. und 11. Jahrhundert zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches. – Berlin, 1961. – P. 137–499.

ALL – Das alte Leben Lebuins. Übertragen von H. Haupt // Ausgewählte Quellen zum deutschen Geschichte des Mittelalters. – Darmstadt, 1982, Bd. 4a. – P. 383–391.

BgR – Būga K. Rinkiniai raštai. Sudarė Z. Zinkevičius. – Vilnius, 1958–1961, t. 1–3.

BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996, t. 1; 2001, t. 2.

HBS – Helbold von Bosau. Slawenchronik. Übertragen von H. Stobob // Ausgewählte Quellen zum deutschen Geschichte des Mittelalters. – Darmstadt, 1963, Bd. 19.

HLCh – Heinrich von Lettland. Livländische Chronik. Überz. von A. Bauer // Ausgewählte Quellen zum deutschen Geschichte des Mittelalters. – Darmstadt, 1959, Bd. 24.

HGA – Historisch-geografischer Atlas des Preussenlandes. Hrgb. H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, H. Jäger. – Wiesbaden.

KHL – Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. – København.

LA – Lietuvos archeologija. – Vilnius.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius.

LRCh – Ditleb von Alnpeke. Livländische Reimchronik // Scriptorum Rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland. – Riga–Leipzig, 1853, Bd. 1. – P. 489–827.

LW – Die littaueschen Wegeberichte // SRP, Bd. 2. – P. 662–715.

MADA – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, ser. A.

MLE – Mažosios Lietuvos enciklopedija. – Vilnius.

PD – Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vertė L. Valkūnas. – Vilnius, 1985.

PKEŽ – Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologijos žodynas. – Vilnius, 1988–1997, t. 1–4.

RGA – Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Hrgs. J. Hoops. – Berlin-New York (2. Aufl.).

SGD – Saxo Grammaticus. Danorum Regum Heroumque Historia. Books X–XVI. Hrgs. E. Christiansen // BAR International Series. – 1981, Vol. 118(i).

SRP – Scriptorum rerum prussicarum. – Leipzig, 1861–1874, Bd. 1–5.

TMCh – Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von W. Trillmich // Ausgewählte Quellen zum deutschen Geschichte des Mittelalters. – Berlin, 1970, Bd. 9.

NUORODOS:

- Mierzyński A. Romowe. Rozprawa archeologiczne // Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk Poznańskiego. – 1900, t. 27, zsz. 1–2. – P. 101.
- Žr. Labuda G. Zu den Quellen der „Preussischen Chronik“ Peters von Dusburg // Der Deutschordenstaat Preussen in der polnischen Geschichtsschreibung der Gegenwart. – Marburg, 1982. – P. 161–164; Batūra R. [Išvadas, paaiškinimai] // PD. – Vilnius, 1985. – P. 36–49; Матузова В. И. „Хроника земли Прусской“ Петра из Дусбурга как памятник истории и культуры Тевтонского ордена в Пруссии XIV века. Примечания // Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. – Москва, 1997. – P. 231–240.
- Plg. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Rīga, 1936. – P. 90–91; Batūra R. [Petras Dusburgietis. XIII a. – XIV a. I pusė] // BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 328; Матузова В. И. „Хроника земли Прусской“... P. 239.
- Reikšta nuomonė, kad Petras Dusburgietis tai galėjo girdėti iš vieno Nadruvos didikio, Vėluvos pilies viršininko Tірškės ar jo sūnaus Maudelio, kurie 1274 m. perėjo į kryžiuočių pusę (Friederici W. Ueber die Lage Romow's oder Romowe's, des Oberpriestersitzes im heidnischen Preussen // Altpreussisches Monatschrift. – 1876, Bd. 13. – P. 251).
- Plačiau žr. Vėlius N. [Petras Dusburgietis. XIII a. – XIV a. I pusė] // BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 329–331.
- Plg. Rowell S. C. Lithuanian ascending. A pagan empire within east-central Europe, 1295–1345. – Cambridge, 1994. – P. 38–39, 125–127; Matuzova V. I. Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg // Crusade and Conversion of the Baltic Frontier 1150–1500. – Cornwall, 2001. – P. 253–259.
- BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 358–360.
- Plg. BRMŠ. – Vilnius, 2001. – T. 2. – P. 66–67.
- Plačiau žr. Šimėnas V. Legenda apie Videvutį ir Brutenį (Legendos šaltinių klausimu) // Prūsijos kultūra. – Vilnius, 1994. – P. 42–56.
- Orig. ir vert. pagal: BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 334, 344.
- Orig. ir vert. pagal: BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 334, 344–345.
- Juk tekstas aiškina ir Romuvos pavadinimo kilmę.
- PKEŽ. – Vilnius, 1997. – T. 4. – P. 32; Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. – Vilnius, 1997. – P. 335. Dėl lie. *rāmas*, *ramóvė*, pr. *rāms* žr. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg-Göttingen, 1955. – Lfg. 1. – P. 695–696.

14. BgR. – Vilnius, 1959. – T. 2. – P. 33.
15. PKEŽ. – Vilnius, 1997. – T. 4. – P. 32. Lietuvinti galbūt reikėtų į *Romavą*.
16. BgR. – Vilnius, 1958. – T. 1. – P. 169; Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius, 1981. – P. 272, 280.
17. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern u. München, 1959. – P. 864, 874.
18. Olsson I. Ortnam på Gotland. – Stockholm, 1984. – P. 47.
19. BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 320.
20. BgR. – Vilnius, 1958. – T. 1. – P. 169.
21. Pėteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais. – Vilnius, 1992. – P. 148. Tiesa, pirma *Romiten* (1423) ir tada *Rumithen* (1426) (Romyčiai Miulhauzeno apylinkėse) (Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos... P. 335).
22. Šioje vietoje taip pat paminėtinas baltišku laikomas Gotlando vietovardis *Laukarum* (1300), dabar – *Lokrumė* (Olsson I. Ortnam på Gotland... P. 47; Žulkus V. Kuršių kaimai XI–XV a. // LA. – 1999, t. 18. – P. 137). Žemyninėje Švedijos dalyje sueigų vietos paprastai turi pavadinimus su šaknimi *ting-* ar *thing-* (plg. Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia. Aspects of Space and Territoriality – The Settlement District // Tor. – 1997, vol. 29, p. 403), Gotlando *Rumum* šiuo atžvilgiu sudaro išimtį.
23. Кулаков В. И. Пруссы (V–XIII в.). – Москва, 1994. – P. 23 (pav. 11); Šimėnas V. Grünwalde piliakalnis // MLE. – Vilnius, 2000. – T. 1. – P. 528.
24. Winckler. Romowe in Warmien // Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands. – 1865, Hf. 8. – P. 522, 525.
25. Crome H. Kaspar Hennenbergers Karte des alten Preußens – die älteste frühgeschichtliche Karte Ostpreußens // Alt-Preussen. – 1940, Hf. 1, p. 11 (Abb. 1); Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos... P. 290; BRMŠ. – Vilnius, 2001. – T. 2. – P. 335–337.
26. Mierzyński A. Romowe... P. 109. Plg. Töppen M. Historisch-Comparative Geographie von Preussen. – Gotha, 1858. – P. 16 (išn. 2).
27. Žr. Wenskus R. Beobachtungen eines Historikers zum Verhältnis von Burgwall, Heiligtum und Siedlung im Gebiet der Preussen // Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. – Neumünster, 1968. – P. 316.
28. Op. cit. P. 321; BMRŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 323–324.
29. Voigt J. Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens. – Königsberg, 1827. – Bd. 1. – P. 639–644.
30. Töppen M. Historisch-Comparative Geographie... P. 15.
31. Žr. Mierzyński A. Romowe... P. 112; Rospund S. Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej. – Wrocław-Warszawa, 1951. – T. 2. – P. 662, 671; HGA. – Wiesbaden, 1976. – T. 4. – P. 346, 354.
32. Žr. Pėteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta... P. 148.
33. Žr. Batūra R. [Įvadas, paaiškinimai]... P. 355–356.
34. Prătorius M. Deliciae Prussicae [1684, 1703 m. rankraštis; vertė E. Kraštinaitis (kn. 4) ir D. Urbas (kn. 5–6)]. – 4. 3 §2.
35. Žr. Batūra R. [Įvadas, paaiškinimai]... P. 356; Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos... P. 398. Plg. Froelich G. Zur Topographie und Namenskunde // Festschrift zum 25. jährigen Jubiläum der Altertumsgesellschaft Insterburg. – 1905, Hf. 9, p. 63.
36. Friederici W. Ueber die Lage Romow's... P. 249–250.
37. Froelich G. Zur Topographie und Namenskunde... P. 63. Galbūt tai tik šalia esantis kaimas? žr. HGA. – Wiesbaden, 1978. – T. 6.
38. HGA. – Wiesbaden, 1976. – T. 4. – P. 354.
39. Pėteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta... P. 148.
40. Kalvaitis W. Lietuwiszķų Wardų Klėtele su 15 000 wardų. – Tilžė, 1910. – P. 54, 70. Toks pat atvejis užfiksuotas netoli šios vietos, prie Bundšuppen upės (Aukšinės kairysis intakas) – ten egzistavo *Bundschuppen* kaimas (1678), vėliau virtęs *Uszbundszhen* (Froelich G. Flussnamen in Ostpreussen // Festschrift 50. jährigen Bestehen der Altertumsgesellschaft Insterburg. – 1930, Hf. 19. – P. 23).
41. Kalvaitis W. Lietuwiszķų Wardų... P. 41; HGA. – Wiesbaden, 1976. – T. 4. – P. 278; Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos... P. 198.
42. HGA. – Wiesbaden, 1976. – T. 4. – P. 346; Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos... P. 334.
43. Froelich G. Flussnamen in Ostpreussen... P. 46.
44. HGA. – Wiesbaden, 1982. – T. 8.
45. Žr. HGA. – Wiesbaden, 1984. – T. 9.
46. Batūra R. Merkinės pilis // Merkinė. – Vilnius, 1970. – P. 31–33. Plg. LW. – P. 690 (nr. 57, 58).
47. Prătorius M. Deliciae Prussicae... 4. 3 §7.
48. Crome H., Grunert W. Verzeichnis vor- und frühgeschichtlicher Wehranlagen im westlichen Nadrauen // Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg. – 1935, Hf. 20, p. 3–4, 8; Batūra R. [Įvadas, paaiškinimai]... P. 357; Šimėnas V. Aukškalių piliakalnis // MLE. – Vilnius, 2000. – T. 1. – P. 94.
49. Kulakov V., Šimėnas V. Užmirštieji prūsai. Archeologija, istorija, padavimai ir turistiniai maršrutai. – Vilnius, 1999. – P. 341–342.
50. Froelich G. Zur Topographie und Namenskunde... P. 58. Herkus Mantas – vienas iš 1260 m. prūsų sukilimo vadų. Pagal Petrą Dusburgietį, buvo sučiuptas ir nužudytas „dykrose“ (III c.135). Galbūt šiose apylinkėse? (Batūra R. [Įvadas, paaiškinimai]... P. 392).
51. Plg. Кулаков В. И. Пруссы... P. 19–23.
52. Plačiau žr. Zinkevičius Z. Kitų baltų genčių įsiliejimas į lietuvių tautybę. Substrato reikšmė lietuvių tarmių formavimuisi // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 220–224. Plg. Pėteraitis V. Įsruities aps. gyvenvietės; jų kilmė ir reikšmė // MLE. – Vilnius, 2000. – T. 1. – P. 597.
53. Gudavičius E. Mindaugas. – Vilnius, 1998. – P. 203–204.
54. Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. – Vilnius, 1989. – P. 78–79.
55. Nuorašuose rašoma *Lethowi* (SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 131–132 (III c. 176)). Lietuviškame ir rusiškame „Kronikos“ vertimuose Nadruvoje nesėkmingai ieškoma *Rietavo* valsčiaus (plg. PD. – Vilnius, 1985. – P. 190). Galimas dalykas, kad Nadruvoje būta *Lietuvos* valsčiaus – iš Lietuvos persikėlusį žmonių (karių, pareigūnų) autonominės (?) teritorijos. Plg. Lietuvos valsčius, vaitystės Žemaitijoje, Aukštaitijoje, Nemuno aukštupio regione (plačiau žr. Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities. – Vilnius, 1998). Paminėtina, kad Įsručio apylinkėse *Nettinen* kaimo vietos gyventojai prieškaryje vadino *Lettienen* vardu (Crome H., Grunert W. Verzeichnis... P. 7).
56. Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... P. 162–163.
57. BRMŠ. – Vilnius, 2001. – T. 2. – P. 510.
58. Plg. Kulakov V., Šimėnas V. Užmirštieji prūsai... P. 327–328.
59. BRMŠ. – Vilnius, 2001. – T. 2. – P. 68–69; plg. P. 336, 509–510.
60. Plg. Mierzyński A. Romowe... P. 104.
61. PD. – Vilnius, 1985. – P. 233 (III c.259).
62. Plačiau žr. Гуковскій К. Ковенскій уезд // Памятная книжка Ковенской губернии на 1892 год. – Ковно, 1891. – P. 166–167.
63. Voigt J. Geschichte Preussens... P. 597; plg. P. 160.
64. PD. – Vilnius, 1985. – P. 137 (III c.73).
65. Friederici W. Ueber die Lage Romow's... P. 248–249.
66. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre... P. 93–94.
67. Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. – Wilno, 1932. – T. 2. – P. 195–197; Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko // MADA. – 1983, t. 2, p. P. 63; Gudavičius E. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – Vilnius, 1999. – T. 1. – P. 179.
68. Plg. Gaerte W. Sakrale Herrschaftsform bei den heidnischen Preussen, Litauern und Letten // La regalia sacra. Contributi al tema dell' VIII congresso internazionale di storia dell' religioni (Roma, Aprile 1955). – Leiden, 1959. – P. 639.
69. Plg. Łowmiański H. Studja... P. 196; Łowmiański H. Prusy pogańskie // Prusy – Litwa – Krzyżacy. – Warszawa, 1989. – P. 91.
70. Žr. Batūra R. [Įvadas, paaiškinimai]... P. 358; Vėlius N. [Petras Dusburgietis...] P. 331. Tiesa, jis daugiausia sutelktas į S. Grunau (1529) Romuvos aprašymą, kurio šiame straipsnyje dėl jau nurodytų priežasčių neanalizuojame.

71. Plg. Huth O. Der Feuerkult der Germanen. Hat der lateinische Vestakult eine germanische Entsprechung? // Archiv für Religionswissenschaft. – 1939, Bd. 36, p. 108–134.
72. PKEŽ. – Vilnius, 1993. – T. 2. – P. 283.
73. Anot V. Toporovo, *Crive* tiesiog balansuoja ant ribos tarp apeliatyvo ir tikrinio vardo (Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь К–Л. – Москва, 1984. – P. 204.
74. PKEŽ. – Vilnius, 1993. – T. 2. – P. 282–284.
75. Mierzyński A. Nuncius cum baculo. Studium archeologiczne o krywuli // Wisła. – 1895, t. 9. – P. 363–365.
76. Greimas A. J. Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmonės. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 407.
77. Taip gali būti etimologizuojamas ir s. skand. *ting* – „vyrų ratas“ (de Vries J. Altnordisches etymologisches Wörterbuch. – Leiden, 1977 (2. Aufl.). – P. 611.
78. Plačiau žr. Mierzyński A. Nuncius cum baculo... P. 378–380; Stender-Petersen A. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes *altnord. kylfinger*, altruss. *kolb'ag* // Acta Philologica Scandinavica. – 1932/1933, Bd. 7, p. 188–191.
79. „Zusammengedrücktes; Haufen“ – Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von E. Seebold. – Berlin-New York, 1995 (23. Aufl.). – P. 452. Taip pat žr. Holthausen F. Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen. – Göttingen, 1948. – P. 159; Onions C. T. The Oxford Dictionary of English Etymology. – Oxford, 1966. – P. 184; de Vries J. Altnordisches etymologisches Wörterbuch... P. 318, 324.
80. PKEŽ. – Vilnius, 1993. – T. 2. – P. 124 (taip pat *caryawoytis*, *karigewayte*, „karių pasitarimai“). Lietuvinti reikėtų *vaitys* ar *vaitis*, bet ne *váida* ar *vaidà*, „prūsų bendruomenės susirinkimas, kuriame aptariami viešieji reikalai“ (LKŽ. – Vilnius, 1996. – T. 17. – P. 832).
Plačiau apie vaičius žr. Пашуто В. Т. Помезания. „Помезанская правда“ как исторический источник изучения общественного и политического строя Помезании XIII–XIV вв. – Москва, 1955. – P. 39–41, 72–73, 81–82 ir kt.
81. Plg. Wenskus R. Ding: Historisches // RGA. – Berlin-New York, 1984 (2. Aufl.). – Bd. 5. – P. 446; Wenskus R. Über einige Probleme der Socialordnung der Preussen // Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preussischen Mittelalter. Festgabe zu 70. Geburtstag. Hrgs. H. Patze. – Sigmaringen, 1986. – P. 424–425.
82. LKŽ. – Vilnius, 1964. – T. 6. – P. 913–914. Ten pat ir: „Krivė atnešė, reik eit į kuopą“ (!).
Be to, *krivės* (*krivūlės*) paliko ryškų pėdsaką lietuvių žemės vardyne. Plg., senas karališkas kaimas Krivónys (Kaišiadorių r.). Jis 1590 m. oficialiai buvo patvirtintas vienu iš *kuopinių teisimų centrų* (Акты, издаваемые Виленского комиссией для разбора древних актов. – Вильна, 1891. – T. 18. – P. 80–81).
83. Łowmiański H. Prusy pogańskie... P. 75–77.
84. Plačiau žr. Wenskus R. Kleinverbände und Kleinräume bei den Preussen des Samlands // Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preussischen Mittelalter. Festgabe zu 70. Geburtstag. Hrgs. H. Patze. – Sigmaringen, 1986. – P. 267–277; Wenskus R. Über einige Probleme... P. 419–420.
85. BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 190–191.
86. Łowmiański H. Prusy pogańskie... P. 65–68.
87. Nikžentaitis A. Zur Frage der Fürstenschicht in der baltischen Gesellschaft des 13. Jahrhunderts // Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD. – Riga, 2001. – P. 334–335.
88. PD. – Vilnius, 1985. – P. 146 (III c.89).
89. Pagal: Wenskus R. Über einige Probleme... P. 276. Vėliau K. Henenbergeris tame pačiame pasakojime apeigų vadovą vadina Vurškaičiu: „Es schlagen sich sechs Dörffer im Pobetischen Kirchspiel zuhauff, und wehlen anno 1531. einen Worßkaite, nach alter Preuscher gewonheit, keuffen zwölff tonnen Bier, nemen eine fette Saw <...>“ (1595 m.; pagal: BRMŠ. – Vilnius, 2001. – T. 2. – P. 333).
90. Nėra visiškai aišku, apie kokią hierarchizuotą prūsų religinę sistemą ir jos poveikį visuomenės gyvenimui neretai kalba tyrinėtojai (plg. Žulkus V. Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. – Vilnius, 1997. – P. 22).
91. Op. cit. P. 24; Žulkus V. Kuršių kaimai... P. 136–138.
92. Pagal: Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais. – Kaunas, 1998. – P. 84.
93. Op. cit. P. 59–72, 85.
94. Wenskus R. Ding... P. 444–447; Stefánsson M. Ding: Island // RGA. – Berlin-New York, 1984 (2. Aufl.). – Bd. 5. – P. 463.
95. Wenskus R. Ding... P. 451, 452, 453. Plg. Fabech Ch. Centrality in sites and landscapes // Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark. May 4-7, 1998. – Århus, 1999. – P. 458.
96. Sawyer B. and P. Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800–1500. – Minneapolis-London, 1993. – P. 82.
97. Tacitas P. K. Rinktiniai raštai. Vertė D. Dilytė, J. Mažiulienė. – Vilnius, 1972. – P. 11.
98. Wenskus R. Ding... P. 452.
99. Baetke W. Die Götterlehre der Snora-Edda // Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-Hist. Klasse. – 1950, Bd. 97, Hf. 3, P. 7.
100. Foote P., Wilson D. M. The Viking Achievement. The society and culture of early medieval Scandinavia. – London, 1970. – P. 56–61; Stefánsson M. Ding... P. 462–463; Schroeter K. R. Entstehung einer Gesellschaft. Fehde und Bündnis bei den Vikingern. – Berlin, 1994. – P. 31–35.
101. Stefánsson M. Ding... P. 461–462; Schroeter K. R. Entstehung... P. 37.
102. Ebel E. Gode, Godentum // RGA. – Berlin-New York, 1998 (2. Aufl.). – Bd. 12. – P. 260.
103. Miller W. Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law and Society in Saga Iceland. – Chicago-London, 1990. – P. 22–26; Sawyer P. The making of Sweden. – Alingsås, 1989. – P. 3–4; Sawyer B. and P. Medieval Scandinavia... P. 87; Ebel E. Gode... P. 260–263.
104. Łowmiański H. Studja... P. 191–204.
105. Plg. Almonaitis V. Žemaitijos... P. 84.
106. Pagal op. cit. P. 172.
107. LRCh. – P. 563–564; Łowmiański H. Studja... P. 198.
108. BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 298–299.
109. Pagal: Łowmiański H. Studja... P. 192; vert.: PD. – Vilnius, 1985. – P. 251 (III c.291).
110. Łowmiański H. Studja... P. 192. Pavyzdys iš Sūduvos.
111. HGA. – Wiesbaden, 1973. – Bd. 3.
112. Viduramžių vok. *Wiste* taip pat ir „žynys“ (BgR. – Vilnius, 1958. – T. 1. – P. 186).
113. LRCh. – P. 587–588 (eil. 3770–3806).
114. Łowmiański H. Studja... P. 202.
115. Пашуто В. Т. Помезания... P. 81–82.
116. Žr. Jurginis J. Baudžios įsigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962. – P. 172–173.
117. Žr. Mierzyński A. Nuncius cum baculo... P. 363–377; Paulsen P. Was bedeutet die Bronzetür zu Gnesen für die frühgeschichte des deutschen Ostens // Jomsburg. – 1941, Jhrg. 5, p. 56; Toporov V. Н. Прусский язык... P. 203.
118. Žr. Paulsen P. Was bedeutet die Bronzetür... P. 56; Gaerte W. Sakrale Herrschaftsform... P. 640–641.
119. BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 172.
120. Mierzyński A. Nuncius cum baculo... P. 373–374.
121. Vyšniauskaitė A. Kaimo butis ir papročiai // Lietuvių etnografijos bruožai. – Vilnius, 1964. – P. P. 528–529; Mačiekus V. Kaimo ir seniūnijos kuopa // Liaudies kultūra. – 1993, nr. 5, p. 16–18; Mačiekus V. Kada krivulė po kaimus keliavo // Sintautai. Žvirgždaičiai. – Vilnius, 1996. – P. 238–262; plg. Baldauskas J. Krivulė // Gimtasai kraštas. – 1935, nr. 5, p. 204–206.
122. Olsson I. Ortnam på Gotland... P. 47.
123. Šia prasme Gotlandas gretintinas su kuršiais, prūsais (žr. Žulkus V. Baltų visuomenė... P. 22).
124. Müller-Wille M. Opferplätze der Wikingerzeit // Frühmittelalterliche Studien. – 1984, Bd. 18, p. 211; Guta saga. The history

- of the Gotlanders. Ed. by Ch. Peel. – London, 1999. – P. 13, 29. Tiesa, apie tai, kad visuotinė sueiga rengiama būtent Romoje, kalba jau 1400 m. į vokiečių kalbą išverstas Gotlando įstatymas – „Czu gutnaldhing das ist czu Rume“ (Guta saga... P. 34).
125. Yrwing H. Ting på Gotland // KHL. – København, 1974. – T. 18. – P. 368–369; Östergren M. Det gotländska alltinget och cistercienserklostret i Roma // Gotländskt Arkiv. – 1992, Årg. 64, p. 58.
126. Žr. Thunmark-Nylén L. Die Wikingerzeit Gotlands. Abbildungen der Grabfunde. – Stockholm, 1995. – Bd. 1. – Pav. 127–137; Thunmark-Nylén L. Die Wikingerzeit Gotlands. Katalog. – Stockholm, 2000. – Bd. 4: 1–3. – P. 313–350, 583–592, 1050–1051.
127. Östergren M. Det gotländska alltinget... P. 55–57.
128. HLCh. – P. 202–203.
129. Žr. Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... P. 27. Plačiau apie šį regioną II tūkst. pradžioje žr. Lang V. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel // Keskus – tagamaa – ääreala. Uurimusi asustushierhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. – Tallinn-Tartu, 2002. – P. 125–168, taip pat Fig. 4.
130. Prof. V. Lango ir mgr. M. Konsos suteikta informacija, už kurią straipsnio autorius jiems nuosirdžiai dėkoja.
131. Žr. Hauck K. Ein Utrechter Missionar auf der altsächsischen Stammesversammlung // Das erste Jahrtausend Kultur und Kunst im Werdenden Abendland an Rhein und Ruhr. – Düsseldorf, 1964. – Bd. 2. – P. 738–739.
132. Becher M. Marklohe/Marklo // RGA. – Berlin-New York, 2001 (2. Aufl.). – Bd. 19. – P. 289.
133. Plačiau žr. Campbell J. Die Sozialordnung der Angelsachsen nach den Schriftquellen // Sachsen und Angelsachsen. – Hamburg, 1978. – P. 455–462.
134. Hofmeister A. Über die älteste Vita Lebuini und die Stammesverfassung der Sachsen // Entstehung und Verfassung des Sachsenstammes. – Darmstadt, 1967. – P. 30–31.
135. ALL. – P. 386–389. Plg. Hauck K. Ein Utrechter Missionar... P. 737–738.
136. Plg. Sørensen J. K. Haupttypen sakraler Ortsnamen Südkandinavien // Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.–Hist. Klasse, 3. Folge. – 1992, nr. 200, p. 234–235.
137. Žr. Levin Nielsen E. Stadtentstehung und Thinginstitution // Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.–Hist. Klasse, 3. Folge. – 1974, nr. 84, p. 64–81; Randsborg K. The Viking Age in Denmark. The Formation of a State. – London, 1980. – P. 75–80; Hauck K. Überregionale Sakralorte und die vorchristliche Ikonographie der Seegermanen // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.–Hist. Klasse, Folge 1. – 1981, nr. 8, p. 213–214; Schlederermann H. Ding: Dänemark // RGA. – Berlin-New York, 1984 (2. Aufl.). – Bd. 5. – P. 460.
138. Pagal: Levin Nielsen E. Stadtentstehung und Thinginstitution... P. 64.
139. Op. cit. P. 76.
140. Plačiau žr. Christensen T. Lejre Beyond Legend – The Archaeological Evidence // Journal of Danish Archaeology. – 1991, vol. 10, p. 163–185.
141. TMCh. – P. 20–21. Taip pat: Müller-Wille M. Opferplätze der Wikingerzeit... P. 217; Müller-Wille M. Heidnische Opferplätze im frühgeschichtlichen Europa nördlich der Alpen. Die archäologische Überlieferung und ihre Deutung // Berichte aus den Sitzungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften e. v., Hamburg. – 1989, Jhrg. 7, Hf. 3, P. 10.
142. Kraft S. Lionaping // KHL. – København, 1965. – T. 10. – P. 603–604.
143. Plg. Randsborg K. The Viking Age... P. 78–79.
144. Liedgren J. Allra Göta thing // KHL. – København, 1956. – T. 1. – P. 90.
145. Modéer K. Å. Ting // KHL. – København, 1974. – T. 18. – P. 339.
146. Plg. Calissendorff K. Place-name types denoting centres // Early Medieval Studies. – 1971, nr. 3, p. 2.
147. Žr. Modéer K. Å. Ting... P. 339–340; Dahlbäck G. Ding: Schweden // RGA. – Berlin-New York, 1984 (2. Aufl.). – Bd. 5. – P. 464–465.
148. Plačiau žr. Wildte F. Tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid // Fornvännen. – 1926, Årg. 21, p. 211–230.
149. Liedgren J. Allra Göta thing // KHL. – København, 1956. – T. 1. – P. 90.
150. ABHK. – P. 470–473 (IV c.26–29).
151. Calissendorff K. Place-name types... P. 2.
152. Lindqvist S. Upsala högar och Ottarshögen. – Stockholm, 1936. – P. 333.
153. Olsen O. Vorchristliche Heiligtümer in Nordeuropa // Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.–Hist. Klasse, 3. Folge. – 1970, Nr. 74, p. 265–269; Müller-Wille M. Opferkulte der Germanen und Slawen. – Stuttgart, 1999. – P. 75–76; Nordahl E. ... *templum quod Ubsola dicitur...* i arkeologisk belysning. – Uppsala, 1996.
154. Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place // Tor. – 1996, vol. 28, p. 269–271; Nordahl E. ... *templum quod Ubsola dicitur...* P. 72–73.
155. Plg. Schmidt R. Das Heiligtum der Lutizen als Heiden-Metropole // Festschrift für W. Schlesinger. – Köln-Wien, 1974. – Bd. 2. – P. 366–367, 372.
156. TMCh. – P. 268–270; Lübke Ch. The Polabian Alternative: Paganism Between Christian Kingdoms // Europe around the year 1000. Ed. P. Urbańczyk. – Warsaw, 2001. – P. 380, 385.
157. Nuozmus, žiaurus, laukinis.
158. Lübke Ch. The Polabian Alternative... P. 379–383.
159. Witkowski T. Mythologisch motivierte altpolabische Ortsnamen // Zeitschrift für Slawistik. – 1970, Bd. 15, p. 371.
160. ABHK. – P. 392 (III c.51); TMCh. – P. 268 (VI c.23).
161. TMCh. – P. 268.
162. ABHK. – P. 252.
163. Žr. Słupecki L. P. Die slawischen Tempel und die Frage des sakralen Raumes bei den Westslawen in vorchristlichen Zeiten // Tor. – 1993, vol. 25, p. 262–263; Słupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries. – Warsaw, 1994. – P. 51–65.
164. TMCh. – P. 268.
165. Žr. Słupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries... P. 55, 57.
166. Lübke Ch. Religion und ethnisches Bewusstsein bei den Lutizen // Światowit. – 1995, t. 40, p. 70–90; Lübke Ch. The Polabian Alternative... P. 384, 387–388.
167. Słupecki P. L. Slavonic Pagan Sanctuaries... P. 51.
168. Schmidt R. Das Heiligtum der Lutizen... P. 369; Dralle L. Rethra. Zu Bedeutung und Lage des redarischen Kultortes // Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. – 1984, Bd. 33, p. 47.
169. Plg. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre... P. 92–93.
170. HBS. – P. 148 (I c.36); šiam dominavimui XI a. 4 dešimtmetyje būta ir palankių sąlygų, žr. Herrmann J. Arkona auf Rügen. Tempelburg und politisches Zentrum der Ranen vom 9. bis 12. Jh. Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen 1969–1971 // Zeitschrift für Archäologie. – 1974, nr. 8, p. 204.
171. HBS. – P. 370–374 (II c.108); SGD. – P. 496–497 (XIV c.39).
172. SGD. – P. 496–497 (XIV c.39); Leciejewicz L. Zur politischen Funktion der heidnischen Kultstätten bei den Westslawen // Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. – Neumünster, 1998. – P. 318.
173. SGD. – P. 494–495 (XIV c.39).
174. Žr. Zernack K. Die burgstädtlichen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslawen. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče. – Wiesbaden, 1967. – P. 225.
175. Herrmann J. Arkona auf Rügen... P. 201–207.
176. Rowell S. C. Lithuania... P. 38, 126.
177. Žr. Schmidt R. Das Heiligtum der Lutizen... P. 393; Dralle L. Rethra... P. 37.
178. Müller-Wille M. Opferkulte der Germanen und Slawen... P. 75.
179. Plačiau žr. Rosik S. Interpretacja chreścijańska religii pogańskich Słowian w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku (Thietmar,

- Adam z Bremy, Helmold). – Wrocław, 2000. – P. 97–134, 191–204, 325–334 ir kt.
180. Rowell S. C. Lithuania... P. 126.
181. Op. cit. P. 126.
182. Op. cit. P. 39.
183. Ko nepasakysi apie Sembą, kurios kultūrinį kraštovaizdį, remiantis rašytiniais duomenimis, galima atkurti kone kilometro tikslumu.
184. Rowell S. C. Lithuania... P. 126.
185. Ochmański J. Nad Kroniką Bychowca // *Studia Źródłoznawcze*. – 1967, t. 12, p. 155–163.
186. Plg. Rowell S. C. Lithuania... P. 126.
187. Źr. Slupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries... P. 57–59 (pav. 16).
188. Christiansen E. The northern crusades: The Baltic and the Catholic frontier 1100–1525. – London, 1980. – P. 137. Pagal: Rowell S. C. Lithuania... P. 39, 126.
189. Plg. Fabech Ch. Centrality in sites and landscapes... P. 455–473.
190. Gaerte W. Sakrale Herrschaftsform... P. 639; Топоров В. Н. Прусский язык... P. 205.
191. Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... P. 163, 169.
192. Plg. Batūra R. [Įvadas, paaikškinimai]... P. 13–17; Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... P. 26.
193. Plg. Lowmianski H. Studja... P. 195.
194. BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 339.
195. Op. cit. P. 365.
196. Op. cit. P. 419.
197. Op. cit. P. 461.
- Abi cituojamos kronikos: Hermano iš Vartbergės Livonijos (1358–1378) ir Vygando iš Marburgo Naujoji Prūsijos (1394) galėjo naudotis skirtingais šaltiniais, todėl pagrįstai manoma, kad šioje vietoje papildoma viena kita (Lowmianski H. Studja... P. 197; Šturms E. Die Alkstätten in Litauen // *Contributions of Baltic University*. – 1946, nr. 3, p. 33; Jasas R. Įvadas // *Vyngandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika*. Vertė R. Jasas. – Vilnius, 1999. – P. 24–25).
- Iki šiol šiose apylinkėse yra du Žinėnų kaimai (Jonavos ir Kau-no r.; ten pat XIII–XIV a. būdingas piliakalnis), į šiaurės rytus nuo Šatijų teka Šventupis (Neries deš. intakas).
198. Plg. LW. – P. 695.
199. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre... P. 127; Šturms E. Die Alkstätten in Litauen... P. 3–4, 24.
200. BRMŠ. – Vilnius, 1996. – T. 1. – P. 559.
201. Vaitkevičienė D, Vaitkevičius V. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai // *LA*. – 2001, t. 21, p. 312–313.
202. Źr. Zernack K. Die burgstädtlichen Volksversammlungen... 1967.
203. Plg. Nowakowski W. Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt. – Marburg-Warszawa, 1996. – P. 96–97.
204. Plg. Šterns I. Vikingu institūciju atspulgs viduslaiku Latvijas vēstures dokumentos // *Arheoloģija un etnografija*. – 1996, t. 18, p. 131–136; Źulkus V. Kuršių kaimai... P. 135–136.

Romuva decoded

Vyktintas VAITKEVIČIUS

The article is devoted to the narrative on the Romuva centre in Nadruva (1326) by Peter from Dusburg, which has long been attracting scholars' attention. The etiology of the name of Romuva as well as the location, the epoch and functions are discussed in the first part whereas the second one explores the institution of rallies in Europe and other Baltic areas. The third part presents the parallels for Romuva in terms of the region of the Baltic Sea. The final part presents arguments for the opinion that Peter from Dusburg wrote the story in conformity with his ideo-

logical views and provides the „clue” for Romuva: Prussia was a relevant medium for the functioning of the institution of rallies. They were meant for the tackling of the most important matters – the investigation into society's issues. In the view of the great significance of the institution of rallies the supposition could possibly be made that the load of huge tasks fell upon the leaders, including the handling of administrative, legal and religious assignments. Proposals adopted on general argument in those rallies were obligatory to everyone.

Presumably Romuva was sited in the area of the confluence of the River Prieglius and the Auksine' (fig. 2). The name of Romuva and the names of Romanupiai (Romovupiai) and Romelis are documented north–west and south–east respectively of the exceptional Castle – hill of Narkyčiai. The location finds itself in a favourable geographical situation. Here the river Prieglius flows, the roads lead to (from) the west (Semba), to the north (Scalva), to the south and south–east (Barta, Sūduva, Lithuania).

Supposedly the 13th century was Romuva's functioning period, hence Nadruva's geopolitical situation seems to have been pretty impressive: Prussian tribes stretched west–south and Scalvians, Curonians, Žemaičiai (Samogitians), Aukštaičiai (Highlanders) and/or Lithuanians, Sūduviai (Sudovians), Yotvings north–east of the illusive Romuva region. From the mid – 13th century the four latter regions were included into the western massive of the Lithuanian state. Under the right of suzerain King Mindaugas (e.a. 1236–1263) must have disposed Nadruva itself.

There is a supposition that every year or every few years representatives of the regions had meetings in the Romuva centre to reconstruct political and legal agreements, to discuss their alternatives or other vexed issues. For the same purposes, if the necessity occurred, the out of turn meetings could have been summoned by means of the travelling crooked stick (krivė, krivūlė). The parallels in the region of the Baltic Sea, the particular data on rallies of the Balts suggest the opinion that Romuva was important in terms of religion (perhaps an operating temple existed in its vicinity). Yet this question has been left open so far. It is difficult to make a decision on the circumstances of the establishment of Romuva and to exactly define the period when it was in operation. It might have been a short episode of the history of the Baltic tribes that could be regarded as an unsuccessful project, or the one that was too late to be established. The existence of this Nadruva's central functioning place could have been in operation no longer than until 1274–1277, the time when the region became conquered. The assumption on the transfer of Romuva to Lithuania, to Romainiai nearby the River Nevėžis is gaining its ground.

*Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, 2001 Vilnius,
el. p. vikivait@takas.lt*

Gauta 2003 04 10,
įteikta spaudai 2003 12 29